



HİKMET-AKADEMİK EDEBİYAT DERGİSİ
[JOURNAL OF ACADEMIC LITERATURE]
YIL 6, SAYI 13, GÜZ 2020

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Uğurlu ARSLAN
Dicle Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Diyarbakır/TÜRKİYE
mustafaugurlum@gmail.com
ORCID

**İSMAİL HAKKI BURSEVİ'NİN
LUGAZ ŞERHLERİ I**

LUGAZ PARAPHRASES OF ISMAIL
HAKKI BURSEVI I

Makale Türü: Araştırma Makalesi	Article Information: Research Article
Yükleme Tarihi: 29.09.2020	Received Date: 29.09.2020
Kabul Tarihi: 23.10.2020	Accepted Date: 23.10.2020
Yayımlanma Tarihi: 31.10.2020	Date Published: 31.10.2020

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.



Atıf/Citation

Arslan, Mustafa Uğurlu, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Lugaz Şerhleri I", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal Of Academic Literature]*, Yıl 6, Sayı 13, Güz 2020, s. 259-290.

Arslan, Mustafa Uğurlu, "Lugaz Paraphrases Of Ismail Hakkı Bursevi I", *Hikmet-Journal Of Academic Literature*, Year 6, Volume 13, Fall 2020, p. 259-290.



10.28981/hikmet.801872



Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Uğurlu ARSLAN

İSMAİL HAKKI BURSEVÎ'NİN LUGAZ ŞERHLERİ I

LUGAZ PARAPHRASES OF ISMAIL HAKKI BURSEVI I

ÖZ

Klasik bir metne farklı yer ve zamanlarda yeniden bakan, eseri yaşadığı devrin şartları içerisinde yorumlamaya çalışan şârih; şerh ettiği metinde müellif/şair “ne söylüyor ya da nasıl söylüyor?” sorularını cevaplamaya çalışan kimsedir. Hususıyla tasavvufî metinleri daha iyi anlayabilmek için yazılan şerhler, bu çerçevede oluşturulan eserleri anlamada birer anahtar hükmündedir. İsmail Hakkı Bursevî'nin şerh geleneği içerisindeki yeri oldukça ehemmiyetlidir. Yüz yirmi civarında eser kaleme alan Bursevî'nin eserlerinin elliden fazlasını şerhler oluşturmaktadır. Özellikle şerh ettiği metinlerde tasavvufî derinliği yakalamaya çalışan Bursevî, şerh geleneği içerisinde kendisine has bir üslup oluşturmuştur, denilebilir. Bu çalışmada, İsmail Hakkı Bursevî'nin şerhleri arasında önemli bir yere sahip olan ve yirmi varaktan oluşan Tasavvuf ve Lugaz Şerhleri adlı eserinin ilk bölümü (8 varak) ele alınmıştır. Çalışmada Bursevî'nin tasavvufî lugaz şerhleri öncelikle çeviriyazı harflerine aktarılmış ve şârihin lugazlara konu ettiği unsurlar ve bu unsurların ifade ettiği manalar tespit edilerek lugazların dikkat çekici yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İsmail Hakkı Bursevî, şerh, şârih, tasavvuf, lugaz.

ABSTRACT

What and how does a commentator, writer or poet who relooks to a classical text and tries to comment again considering the current period lived in, say? Commentator is the person who tries to answer the questions. Paraphrases those have been written to understand the sufistic textes beter specially are considered as a key to understend the mentioned textes. Position of Ismail Hakkı Bursevî in costom of paraphrase is quite important. Paraphrases have constituted more than fifty works of Ismail Hakkı Bursevî who has written one hundred and twenty works or so. It is possible to say that Bursevî who tried to acquire sufistic depth in textes he expounded created an idiosyncratis wording in custom of paraphrase. In this study, first part (eight leaf) of Tasavvuf ve Lugaz Serhleri that has an important place among the paraphrases of Ismail Hakkı Bursevî and has consisted of twenty leaves has been discussed. In this study, first of all sufistic lugaz paraphrases of Bursevî has been latinised and tried to reveal the conspicuous ways of lugaz by establishing the facts that are subject of lugaz and the meanings of these facts.

Keywords: Ismail Hakkı Bursevî, paraphrase, commentator, mysticism, lugaz.

Giriş

İsmail Hakkı Bursevî, H.1063 senesi Zilkadesi M.1652 yılında Pazar günü, Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan Aydos'ta doğmuştur. Babası Mustafa Efendi aslen İstanbulludur. İsmail Hakkı Bursevî, uzun süre Bursa'da yaşadığı ve orada vefat ettiği (H.1137/ M.1725) için “Bursevî” namıyla anılmıştır. Bursevî'nin elli seneden fazla süren neşir hayatında sayısı yüzü geçen eserlerinde ledünnî ve ahlâkî mearifin en mühim meseleleri ele alınmıştır, denilebilir. “Hakkî” mahlasını kullanmış olan İsmail Hakkı Bursevî'nin sanat anlayışı dinî esaslara ve tasavvufî mefkureye dayanmaktadır. Eserlerinde tasavvuf sadece zevk düzleminde değil aynı zamanda bir hayat felsefesi düzeyindedir. Eserlerindeki ifade tarzı pek çok ilim erbabı tarafından kabul görmüş hususiyle şerhlerinde kullandığı dilin anlaşılabilirliği önemli bir meziyet olarak kabul edilmiştir.¹

Celvetiye tarikatının önemli simalarından birisi olan Bursevî, eserlerinde yerine göre Türkçe, Arapça ve Farsça dillerini kullanmış ve bu üç dilde yazılan muhtelif eserlere şerhler yazmıştır. Bu eserlerle ilgili Ahmet Topal şu bilgilere yer vermiştir:

“Hacı Bayram-ı Velî'nin ‘‘Çalabım bir şar yaratmış iki cihân aresinde’’ mısraıyla başlayan şiirinin şerhi Şerh-i Ebyât-ı Hacı Bayram-ı Velî; Şerh-i Ebyat-ı Yunus Emre, onun tasavvufî Türkçe şiirlere yazdığı şerhleridir. Arap edebiyatı şairlerinden İbnü'l Farız el-Mısri'nin Nazmu's-Sülûk adlı Arapça manzumesini Şerhu Nazmi's-Sülûk adıyla Türkçe şerh eden İsmail Hakkı Bursevî ilim tahsili için İstanbul'da bulunduğu dönemde Farsça okurken İran edebiyatının önemli eserlerini de tanıma fırsatı bulmuştur. Bursevî bu dönemde şerhleriyle beraber Hafız (ö. 1390) dîvânı'nı, Şeyh Sadî-i Şirazi'nin (ö. 1292) Bostan ve Gülistan'ını, Mevlana Camî'nin (ö. 1492) Baharistan'ını, Şeyhülislam İbni Kemal'in (ö. 1534) Nigaristan'ını, Mevlâna'nun (ö. 1273) Mesnevî ve Fihimaşîhi adlı eserlerini, vaiz Hüseyin el-Kaşîfî'nin tefsirini, Zahir el-Faryabî'nin, Hakim el-Enverî'nin, Kemal Hucendî'nin, Mevlana Camî'nin divanlarını ve diğer manzum ve mensur eserlerini okumuştur. Mevlana'nın Mesnevî'sinin ilk 748 beytini şerh ettiği Rûhu'l-Mesnevî, Feridüddin Attar'ın Pendname adlı eserinin şerhi Şerh-i Pendnâme-i Attâr, İsmail Hakkı Bursevî'nin Farsça eserlere yazdığı şerhlerin başlıcalarıdır (Topal, 2016:194).

Bursevî'nin müfessirlik vasfından dolayı eserlerinin büyük bir kısmını şerhler oluşturmaktadır. Şârih öncelikle şerh edilmeye uygun olan metni belirlemiş ve bu metinleri seçerken ya tasavvufî derinliği olan ya da ehil olmayan kimseler tarafından Kur'an ve sünnete aykırı olarak yorumlanma ihtimali olacak metinlere öncelik vermiştir. Bursevî, seçmiş olduğu metinleri Kur'an ve sünnet ışığında tasavvufî bir derinlik içerisinde yorumlamaya çalışmıştır. Şerhlerinde öncelikle beyit içerisinde yer alan kelimelerin terim ve ıstılahî manalarına yer vermiş, Kur'an ve hadis-i şeriflerden iktibaslar yaparak fikrini kuvvetlendirmiş, yer yer mutasavvıfların konu ile görüşlerine atıflarda bulunarak şârihlerce kabul gören bir üslubu benimsemiştir. Ayrıca Bursevî, şerhlerinde Fars ve Arap kaynaklı mazmun ve irsal-

¹ Bk. Ayni, 2013: 37; Taştan, 1999: 25-30; Topal, 2016: 193-218; Yurtsever, 1999: 1-10; İsmail Hakkı Bursevî, 2013; İsmail Hakkı Bursevî, 2010.

i mesellere yer vermiş, tasavvufi mecazlar onun eserlerinde adeta birer ıstılaha dönüşmüştür. İsmail Hakkı Bursevî'nin, özellikle lugaz şerhlerinde insanın yaratılış serüveni, aklı-ı evvel, cevher, sır, kalp, ruh, hakikat-i Muhammediye gibi çok mühim kavramları avam ve havasın anlayabileceği bir üslupla ifade ediyor olması, şerhlerinin geniş kitlelere ulaşmasına sebep olmuştur.

Asırlar boyunca şârihlerce yapılan şerh metinleri Türk İslam edebiyatı ve Klâsik Türk edebiyatının önemli çalışma alanlarından birisi olmuştur. Ali Nihat Tarlan ile başlayan şerh çalışmaları günümüze kadar devam etmiş ve şerhin tanımı, tasnifi ve tetkiki ile ilgili çok sayıda akademik eserin neşredildiği erbabinca malumdur. Çalışmamızın ana konusu Bursevî'nin lugaz şerhleri olduğundan genel olarak şerhlerle ilgili yapılan çalışmalardan sadece bir kısmı dipnotta belirtilmiştir.²

1. İsmail Hakkı Bursevî'nin Tasavvuf ve Lugaz Şerhleri

Lağz kökünden türeyen lugaz, luğz, lağz; çöl faresinin yuvası, gidilmesi zor olan eğri büğrü yol; derin sır, bilmece, zekâ oyunu anlamlarına gelmektedir. Arap edebiyatında çoğul olarak elgaz ve ülgüze terimleri kullanılmaktadır. Türk edebiyatında lugaz, insan isminin dışında bir şeyin özelliklerinin söylendiği ve dinleyiciden bunun ne olduğunun sorulduğu, herhangi bir nesnenin ya da varlığın özelliklerini anlatan manzum ve aruz ölçüsü ile yazılmış bilmece anlamındadır. Lugaz, bir sözü, bir kavramı açık bir dille anlatmak yerine onu ima eden ifadeler kullanarak, zevki okşayacak şekilde bir bilmece, bazan bir muamma şekline sokmaya denir. (Gibb, 1943: 91-92; Onay, 1996: 382-383; Güneş, 2015: 526-545; Saraç, 2007: 292; Olgun, 1936: 72; Elçin, 2014: 619-620; Pala, 2005: 291). "*Lugaz, bir düşünceyi mecazdan daha kapalı biçimde dile getiren bir anlatım tarzı olmasıyla beyan ilmi kapsamında bir disiplin sayıldığı gibi akıl ve zihni geliştirmesiyle de felsefe, mantık gibi akli ilimlerden kabul edilir. Lugazlarda ipucu verilmekle birlikte bazılarının çözülmesi güçtür. Bunlara "işari lugaz" denir* (Durmuş, 2003: 221-22). Bilindiği gibi lugazlar, gerçekte Arap edebiyatının malıdır ancak Türk edebiyatına İran edebiyatından geçmiştir. Mustafa Safâî Efendi *Tezkire-i Safâî*'de "fenn-i lugaz"da başarı gösteren şairler olarak Sâbit, Rahîmî, Râzî, Reşîd, Sırrî, Şûrî, Şehdî ve Ferdî'yi gösterir (Çapan, 2005: 211; Demirkazık, 2010: 35-80).

İsmail Hakkı Bursevî'nin şerhleri arasında mühim bir yere sahip olan *Tasavvuf ve Lugaz Şerhleri* adlı eserinin tavsifi şu şekildedir: Manisa İl Halk Kütüphanesi, Arşiv No: 45 Hk 5845/1, İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, dış-iç boyutu 230x160 / 200x100 mm., 1b-20b yaprak, 35 satır, talik yazı ile abadi kağıda yazılmıştır. Kapağı mıklebli, zencirekli, vişne rengi meşin ciltlidir. Söz başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eser ve yazar adı zahriye sayfasında yer almaktadır. Eserin 1b sayfasının derkenarlarında 2 manzume, 2a sayfasında ise 1 manzume yer almaktadır.

Bursevî, şerhlerini yazarken mukaddime bölümünde yer yer eserini niçin kaleme aldığını ifade etmektedir. "*Bursevî'nin Rûhu'l-Mesnevî'sinin temelinde de*

² Bk. Tarlan, 1981; Kortantamer, 1992; Kortantamer, 1994: 1-10; Mengi, 2006; Karabey, 199; Kılıç, 2006; Kılıç, 2018; Akkuş, 1992: 67-68; Bilgin, 2001: 169-173; Dağlar, 2009.

dost ricası ve Mevlânâ'nın ruhaniyeti vardır. Dostlarından biri, Mesnevî'nin daha iyi anlaşılması için bir eser yazmasını talep eder. Bu talep üzerine şârih, Mesnevî'den tefeül ettikten sonra gece rüyasında, eline ciltli bir kitabın verildiğini görür. Bu kitabın Mesnevî olduğuna kanaat getiren Bursevî, önce ilk 35 beyti şerh eder. Şerh ettiği kısmın yeterli olacağını düşündüğü sıralarda sırlı bir rüya daha görür ve şerhe devam etmesi için manevî bir ihtar alır. 748. beytin şerhine geldiğinde ise, bu kadarının kâfi olduğuna dair manevî bir ihtar vesilesiyle şerhine nihayet verir (Tanyıldız, 2007: 127). İsmail Hakkı Bursevî'nin lugaz şerhleri de öncelikle, besmele ve Hz. Peygamber'e salat ve selamla başlamaktadır. Daha sonra müellif eserini niçin kaleme aldığını dile getirmektedir. Bursevî, bazı avam ve havas arasında çeşitli meclislerde okunan lugazların, zahiren şeriata muhalif gibi görünen kısımlarının bulunması, mefhum ve mazmunlarının yanlış yorumlanmaya müsait olması sebebiyle eseri yazmaya karar verdiğini, dolayısıyla bu şerhler vasıtasıyla zikredilen lugazların Kur'an ve sünnete muhalif lugazlar olmadığını ifade etmektedir. "bu risâlenün tahrîrine sebeb bu hâdiş ve bu maqâlenün taştîrine mücib ü bâ'îş oldur ki hâlâ elsine-i enâmda ve efvâh-ı havâş u 'avâmda ba'zî lugazlar mütedâvil olup sū-be-sū güft ü gūyla mecâlis ü meḥâfil pür olmuş ve şayt u şadâsıyla şehri ü il tölmiş ba'zî kimesneler zâhiren şer'-i şerîfe muḥâlif yerleri olmasın zan idüp mefhûm u mazmûnin ḥilâfete almasun ol cildin cevâbında maḳâm-ı tereddüde kalmasın"

İsmail Hakkı Bursevî'ye göre lugaz şerhlerini telif etmesinin bir sebebi olarak ise havas ve avamdan herkesin lugazlardan kastedilen manaları kolaylıkla anlamalarını sağlamak olduğunu, bu sebeple de eserini Türkçe kaleme aldığını ancak münasip yerlerde Arapça ve Farsça kısımlara da yer vermek zorunda kaldığını ifade etmektedir. "İnşâllâhu te'âlâ ve bu lugazdan murâd n'idigin bilmege havâş u 'avâmdan herkes muteraḳḳıb u muteraşşid ve cân u cinândan müteveccih olduğu cihetden şanâyî'-i inşâ vü tezyîn-i elfâz u ma'nâ kaçd olunmayup herkes âsân vehile fehmi itsün deyü meh-mâ-emken Türkîce olması ma'ḳûl görildi. Egerçi 'avâm fehmi itmeyicek 'Arabîden ba'zî kelimât ve Fârisîden ba'zî ebyât irâd olunmuşdur velâkin maḥall-i münâsib olup istişhâd için zürûri lâzım gelmenin irtikâb olunmuşdur ol lugazlar bunlardur zikr olunur."

Bursevî'nin eserinin ilk bölümünde, öncelikle üç lugaza yer verilmekte ardından şârih, lugazları sırasıyla şerh etmektedir. Metinde lugaza konu olan kavramların daha ziyade akl-ı evvel, cevher, sır, ruh gibi soyut kavramlar olduğu görülmektedir. Şârih, ilk iki lugazda saklı olan manalardan birisinin, insanın zahiri yapısı ile yani kalbi ile ilgili olduğunu; diğersinin ise batınî yani ruhî mertebesi ile ilgili olduğunu dile getirmektedir.

Bursevî, birinci lugazda sorulan şeyin/kişinin Hz. Âdem olduğunu ifade etmekte ve bunun sebebini şu şekilde açıklamaktadır: "od yanmadın çig pişmedin cân bedene kavuşmadın ana rahmine düşmedin çoğmadın ölen kimdür **bundan** murâd Ḥazret-i Âdem'dür kalbi i'tibâriyle zîrâ Ḥaḳḳ Sübhânehü ve Ta'âlâ Ḥazret-i Âdem'ün kalbini ḥadîş-i kudsîde vârid olmuşdur "Hammertü tynete Âdeme biyedeyye erba'îne sabâhen"³ feh vâsınca dest-i ḳudretle taḥmîr ü taşvîr itdügi ve

³ Ben Âdem'in çamurunu kendi ellerimle kırk sabah yoğurdum.

ana rahmine düşmediği ve anadan çoğmadığı ve henüz ol zamānda cān bedene kavuşmadığı ve od yanmayup çig pişmediği zāhirdür zirā Ādem'ün kalbi vücūda geldükde rūhla bile gelmişdür belki kalbi vücūda gelüp niçe müddet rūhsuz yatduktan şoñra rūh gelmişdür sâ'ir maḥlūkāt gibi bedeni bir uğurdan vücūda gelmiş degüldür ve od yanup çig pişmek Ādem 'aleyhi's-selām cennetden çıkup dünyāya geldükden şoñra olmuşdur”

İkinci lugazda ise kastedilen şeyin “ruh” olduğu dile getirilmektedir. Bursevî'ye göre bütün mevcudatın toplamı, aslı ruhtur. “*fātih ü meftūh birdür dimekdür ki ol cevher rūhdur zīrā çünki ḥaḳīkatde cemī '-i mevcūdātuñ aşlı oldur ve cümlesi aña müntehā ve aña rāci'dür ve andan ğayrı bir cevher dahı yokdur ki ol fātih bu meftūh veyāḥūd ol meftūh bu fātih ola pes ḥaḳīkatde fātih ü meftūh kendidür ğayrı degildür lā-mekāndur mekānı vardur muḥaddid-i cihān ki ḥükemā katında cevher felek-i aḫlasdur ve felek-i a'zam ve felekü'l-eflāk dahı dirler”*

Üçüncü lugazda Bursevî, öncelikle “mekanı vardır ancak lâ-mekāndır.” ifadesini mecaz olarak yorumlamaktadır. Allah'ın mekânın var olması onun haddizâtında bir makamının var olması demektir ve o makam ise “âlem-i kuds”dür. Bursevî, lugazı hakikat olarak yorumlandığında ise Allah'ın her bir nurunun bir ruhta tecelli ettiğini, dolayısı ile bu cihetten bakıldığında o nurun bir kendisine bir mekân oluşturduğunu ifade etmektedir. “*lā-mekān oldığı bu cihetdendir. Mekānı vardur didüğü yā budur ki, hadd-i zātında bir maḳāmı vardur dimekdür ki 'âlem-i kudsdür. Bu taḳdīrce mekān mecāz olup maḳāmdan kināyet olur veyāḥūd mekān ḥaḳīkat ola ya'nī egerçi hadd-i zātında lā-mekāndur ammā bu 'âlem-i mekāna ta'alluḳı olup her pertevi bir bedene ta'alluḳ idüp ol bedenüñ rūhı olup anuñla kā'im oldığı cihetden mekānı vardur demek ola. Bu taḳdīrce mekān kendi ḥaḳīkat olur lākin rūhuñ mekāndan olması mecāz olur ya'nī 'âlem-i lā-mekāndan mekān 'âlemine ta'alluḳı vardur dimekdür. Bī-nişāndur nişānı vardur ya'nī ol cevherüñ ḥaḳīkatini kimesne görmeyüp ve bilmeyüp ve ḥayr virmediği cihetden bī-nişāndur nişānı vardur didüğü yā budur ki cümle mümkināt ve cemī '-i kā'ināt anuñ nişānıdır ki andan zuhūra gelmişdür andan müteşa'ib olmuşdur ve mebde'i oldur veyāḥūd 'âlem-i bī-nişāndan nişān 'âlemine her pertevi gelüp bir bedene ta'alluḳ bağlayup ol beden ol pertevüñ nişānı olmuşdur.”*

“in ü āndan fāriğdür” ifadesi ile “in” den murad edilen şeyin dünya, “ān” dan murad edilen şeyin ise âhiret olduğu dile getirilmektedir: *Veyāḥūd in den murād 'âlem-i dünyādur ve āndan murād 'âlem-i āhīret ola ya'nī iki 'âlemden fāriğdür dimekdür”*

Lugazlar şerh edilirken “âlem-i kebir, âlem-i saġir, nefis, kalb, ruh, akıl, sır, akl-ı evvel, cevher” gibi kavramlar teker teker açıklanmaktadır. Şârihe göre ilk mahluk ruhtur. “Sırr-ı insani” ise ruhtan bir mertebe daha ileridedir. Çünkü şârihe göre sırna mahluk denildiği duyulmamıştır. “*Ki evvel-i maḥlūḳ olan rūhdur pes sırna maḥlūḳdur dirseñ rūh-ı evvel maḥlūḳ olmamak lāzım gelür şol sebebden ki sırr-ı insāñi rūhdan bir mertebe iḳerü ve ilerüdür ve hiç sırna maḥlūḳ dinmek kimesneden işidülmemişdür”* Lugazdan anlaşıldığı üzere kalp ise insanlığın başlangıcı olan Hz. Ādem'in kalbidir ve insanın ölmesi kalbi cihetiyle olur, ruhu cihetiyle olmaz. “*Ḳalb insānuñ mebde'i Ḥazret-i Ādem'ün 'aleyhi's-selām kalbi oldığı eclden ola ki evşāfa*

vaşf olunur deyü su'âl olinmişdur ve evvelki lugazda olmak vaşfuñ i'rād itdüğü aña işâretdür ki ölmek qalbin hâlidür rûhuñ hâli degüldür pes insânuñ ölmesi qalbi cihetindendür rûhî cihetinden degüldür"

Lugazlar şerh edilirken şârihin âlemin yaratılışına dair düşüncelerini de dile getirdiği görülmektedir. Bursevî'ye göre âlemin, yaratılırken ilk olarak insan şekli üzere yaratıldığı, bundan dolayı da ona insân-ı kebîr denildiği ifade edilmiştir. Âlem onun bir ağacı, akl-ı evvel onun tohumu, insanoğlu ise onun bir semeresidir. “*Hak Sübhânehü ve Ta'âlâ bu 'âlemi halk itdükte şekl-i insânî üzre halk itmişdür ki aña insân-ı kebîr dirler ki 'âlem anuñ seçeresi ve 'akl-ı evvel bezri ya'ni tohumu ve Âdem zürriyeti anuñ semeresidür ve eczâ-yı 'âlemüñ her biri anuñ bir 'uzvı meşâbesinde ve âdem anuñ gözünüñ bebegi"*

Şârihin, lugazları şerh ederken çeşitli ulemanın görüşlerine de yer verdiği görülmektedir. Şerhlerde, zaman zaman Kemâl Paşazâde (ö. 940/1534), İmâm-ı Gazzali (ö. 505/1111), Muhammediye'nin yazarı Yazıcıoğlu Mehmed Efendi (ö. 855/1451) ve Bâyezîd-i Bistâmî (ö. 234/848) gibi şahsiyetlerin görüşlerine müracaat edilmiştir. Örneğin, şârih, Gazzali'nin şu görüşünden istifade etmiştir: “*nefs kalb 'akl rûh didükleri İmâm-ı Gazzâlî rivâyeti üzre bir dürr-i hakîkatde bir şeyndür ki cevher-i laîf-i Rabbânî vü nûrânî vü rûhânîdür dört i'tibâr ile dört ad virülmüşdür"*

Bursevî, lugazlarda genel olarak insanı; hilkatî ve mahiyetî, özel olarak ise insanın sır, cevher, ruh ve kalp gibi hususlarının mahfî olan hazine-i İlahiyeye bir âyîne olması yönüyle ele almıştır. Bursevî'ye göre kâinat bir “alem-i kübra” kabul edilir ise insanın da onun bir özeti olarak âlem-i suğra olarak kabul edilmesi ifade edilmiş ve lugazlar bu çerçevede şerh edilmiştir.

Sonuç

Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış olan bazı eserlere şerhler kaleme alan İsmail Hakkı Bursevî'nin, yazmış olduğu yüz yirmi civarında eserin elliden fazlasını şerhler oluşturmaktadır. Bu şerhler arasında ise Lugaz şerhleri oldukça ehemmiyetli bir yere sahiptir. Şârihin de ifade ettiği gibi ehil olmayan kimseler tarafından Kur'an ve hadis-i şeriflere aykırı olarak yorumlanmaya müsait lugazları avam ve havasın fehmine uygun olarak şerh eden, süslü lafızlardan, Arapça, Farsça ifade ve ibarelerden mümkün olduğunca kaçınan Bursevî, böylece şerhlerinin daha geniş kitlelere ulaşmasına vesile olmuştur. Yapılan çalışmada Bursevî'nin *Tasavvuf ve Lugaz Şerhleri* adlı eserinin ilk bölümü Latin harflerine aktarılmış, muhteva açısından değerlendirilmiştir. Şârih, eserinin ilk bölümünde üç lugaza yer vermektedir. Farklı yorumlamalara açık olan lugazları Kur'an ve sünnet ışığında şerh eden Bursevî, hususiyile insanın ve âlemin yaratılış serüveni ile ilgili derin tasavvufî tahlillere girişmiştir.

Bursevî, ilk lugazı yorumlarken Hz. Âdemi'nin yaratılışı ve mahiyetine, ikinci lugazda, insanın ruhuna dolayısıyla bir cevhere sahip oluşuna değinmektedir. Üçüncü lugazda ise “*mekânı vardır ancak lâ-mekândır.*” ifadesini mecaz ve hakikat olarak iki farklı açıdan ele alıp yorumlamıştır.

Müellif, akl-ı evvel, Hakîkat-i Muhammediye, cevher, sır, ruh, kalp, nefis ve vücud gibi ıstılahların yanı sıra âlem-i kübra ve âlem-i suğra gibi kavramları izah

etmiştir. İsmail Hakkı Bursevî'nin Lugaz Şerhleri ile ilgili bu makalenin, şârihin diğer eserleri ile ilgili yapılacak çalışmalara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Metin**[1b]**

Bi'smi'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm

El-ḥamdü li'llāhi'l-'aliyyi'l-'azīm ve's-şalātu 'alā-nebiyyihi Muḥammedin sefi'in muṭā'in kerīm. Ve 'alā ālihi ve aşḫābihi ellezīne kānū 'ale's-şer'i'l-ḳavīm ve'n-nehci'l-müstaḳīm⁴

Ve ba'd bu risālenün taḥrīrine sebep ü ḥādīs ve bu maḳālenün taştīrine mücib ü bā'ış oldur ki ḥālā elsine-i enāmda ve efvāh-ı ḥavāşş u 'avāmda ba'zı luğazlar mütedāvil olup sū-be-sū güft ü güyla mecālis ü meḥāfil pür olmuş ve şıyt u şadāsıyla şehr ü il ṭolmuş. Ba'zı kimesneler zāhiren şer'-i şerīfe muḥālif yerleri olmasın zann idüp mefhūm u mazmūnın ḥilāfına almış. Ol cildin cevābında maḳām-ı tereddüde ḳalmış. Öyle olsa bu faḳīr diledüm ki be-ḳadri't-ṭāḳa ḥamlü'l-mü'min 'ala's-şalāḥ⁵ mazmūnınca ḥātır-ı fātıra fāyih u lāyih olan ma'āni ki şer'-i şerīfe muvāfiḳ ve Ḳur'an u ḥādīşe muṭābiḳ ola. İnāyet-i Rabbāniyye ve hidāyet-i Sübhāniyye ile beyān u 'ayān eyleyelüm ki şükük ü zunūn def' olup reyb ü iştibāh ref' ola, inşā'allāhu Ta'ālā. Ve bu luğazdan murād n'idigin bilmege ḥavāşş u 'avāmdan herkes muteraḳḳıb u muteraşşid ve cān u cenāndan müteveccih oldığı cihetden şanāyi'-i inşā ve tezyīn-i elfāz u ma'nā ḳaşd olunmayup herkes āsān vechile fehm itsün diyü meh-mā emken Türkīce olması ma'ḳül görildi egerçi 'avām fehm itmeyicek 'Arabīden ba'zı kelimāt ve Fārisīden ba'zı ebyāt irād olunmuşdur velākin maḥall-i münāsib olup istişhād için zārūri lāzım gelmeğin irtikāb olunmuşdur ol luğazlar bunlardur zıkr olunur.

Luğāz-ı evvel:

“Od yanmadın çig pişmedin cān bedene ḳavuşmadın ana raḥmine düşmedin toğmadın ölen kimdür.”

Luğāz-ı şāni:

“Ol ne maḥlūḳdur ki bī-cāndur.”

[2a]**Luğāz-ı şāliş:**

“Ḥalk olalı bir kerre söyledi. İsmi mevcūd resmi ma'dūmdur eger diyüvirürsem bilmezsin diyüvirmezsem bilürsün fātih be-ğayr-ı meftūḥdur, meftūḥ be-ğayr-ı fātihdür; lā-mekāndur mekāni vardır, bī-nişāndur nişāni vardır; in ü āndan fāriḡdür ammā in ü āni vardır.” Bu luğazların evveli ba'zı nüşhada bu vechle yazılmış ki ol ne maḥlūḳdur ki cāni vardır çünki nüşhada ihtilaf vāḳı' oldı ve şaḥiḥ nüşha ḳanḡısı idüğü ma'lūm olmadı. Pes bu faḳīre bu ḥātıra oldı ki şaḥiḥ nüşha böyle ola *“ol ne maḥlūḳdur ki bī-cāndur cāni vardır nitekim lā-mekāndur mekāni vardır bī-nişāndur nişāni vardır.”* ibāretleri vāḳı' olmuşdur. Nihāyeti ḳalem-i nāsihden sehv vāḳı' olup

⁴ Şanı yüce olan Allah'a hamd olsun. Şefa'at eden ve kendisine itaat edilen, kerīm olan elçisi Hz. Muhammed (S.A.V.)'e salat olsun. Sapasağlam olan şeriat ve dosdoğru yol üzerine olan ashabi üzerine de selam olsun.

⁵ Mümin, kişiyi doğru yola taşımalı.

her nüshada birer 'ibâreti yazılmayup birer 'ibâreti yazılmış ola. Pes iki 'ibâret daḥı olmak üzere şerḥ ü beyân olındı ki nüsha her kaḅısu olur ise yine cevâb çıka.

Temhîd: Merhûm u maḡfûr Kemâl Pâşâzâde raḡmetu'llâhi 'aleyh “Heykel” risâlesinde dimişdür: *“İ'lem İinne'ş-şahse el-insāniyye bi'z-zāhiri'l-kesifi cesedün zulmāniyyun nāqisun kāmilun tammun zā'ilün ve bi-bāṭinihi'l-laṭifi cismun nūrāniyyun sārın fi'l-heykeli'l-maḡsūsi suryāne'l-mā'i fi'l-verdi ve'n-nāri fi'l-faḡmi kāmilun ḡābilun li'z-zevāli ḡāmilun li'ş-sıfāti'l-kemāli mine'l-'aḡli ve'l-fehmi ve bi-sırrıhi'ş-şerifi laṭifun Rabbāniyyun kelle fi-vaṣṫıfi el-lisānu leyse ḡaryetün ve rā'e 'abādān”*⁶

Bundan ma'lûm oldı ki insānuñ zāhiri var imiş ki ḡalbî mertebesidür ve bāṭını var imiş ki rūḡi mertebesidür ve sırrı var imiş ki vaṣṫuna küllü'l-lisān dinmiş. Pes ba'îd degüldür ki bu iki luḡazdan murād birisiyle insānuñ zāhiri su'āl olına ḡalbidür ve birisiyle bāṭınından su'āl olına ki rūḡi mertebesidür veyāḡūd sırrından su'āl olunmuş ola lākin ḡalb insānuñ mebd'e'i Ḥāzret-i Âdem'ün 'aleyhi's-selām ḡalbi oldıḡı ecluden ola ki evşāfa vaṣṫ olunur, diyü su'āl olunmuşdur ve evvelki luḡazda ölmek vaṣṫuñ irād itdüḡi aña işâretdür ki ölmek ḡalbin ḡalidür rūḡuñ ḡalı degüldür. Pes insānuñ ölmesi

[2b]

ḡalbi cihetindendür rūḡi cihetinden degüldür ba'zısına serden ba'zısıyla diz boyı eşbāḡa rūḡ yañmaz kim bezer ḡayy-ı ebed yokdur. Ölümden yanmaz ve çün luḡaz-ı şānide maḡlûḡ vaṣṫı zıkr olındı. Lāzım geldi ki insānuñ ḡaḡıḡati rūḡi mertebesinde beyân olunup zıkr olunan evşāf-ı şerife şer'a taṭbıḡ olına. Zırā insānuñ sırrı maḡlûḡ demek şer'an müşkildür. Zırā şer'an naṣṫla şābit olmışdur ki evvel-i maḡlûḡ olan rūḡdur pes sırā maḡlûḡdur dirseñ rūḡ evvel-i maḡlûḡ olmamak lāzım gelür şol sebebden ki sırr-ı insāni rūḡdan bir mertebe iḡerü ve ilerüdür ve ḡiç sırā maḡlûḡ dinmek kimesneden işidülmemişdür ve maḡallı daḡı görülmemişdür. Pes eger sırā maḡlûḡ dinülür ise te'vîl ile dinmek gerekdür ve ol sırr didiḡümüz cānib-ı Ḥaḡ'dan bir sırr-ı İllāhidür kim anı kimse bilmez, illā Allahü Ta'ālā bilür. Pes imdi bu luḡaz-ı mezkûrdan su'ālden murād rūḡ-i insāni olursa te'vîl budur ki aña maḡlûḡ dindüḡi insāniyyeti cihetinden ola ya'nī insān ki maḡlûḡdur anuñ sırrı oldıḡı mülābesesiyle maḡlûḡ dinmiş ola pes münāsib olan insānda budur ki insāni evvelā rūḡi mertebesinden beyân idüp zıkr olunan evşāf-ı insān anuñ üzerine icrā idelüm ki murād sırr oldıḡı taḡdirce aña daḡı evşāf olmaḡa ḡābil olup rūḡuñ aḡvāli zimnında sırruñ daḡı aḡvāli beyân olinageldi. İmdi evvelā, evvelki luḡazı beyân idelüm ki budur *“od yanmadın çig pişmedin cān bedene ḡavuşmadın ana raḡmine düşmedin ṫoḡmadın ölen kimdür?”* Bundan murād Ḥāzret-i Âdem'dür ḡalbi i'tibāriyle zırā Ḥaḡḡ Sübhānehü ve Ta'ālā Ḥāzret-i Âdem'ün ḡalbini ḡadıṫ-i ḡudsīde vārid olmışdur *“Hammertü tynete Âdeme biyedeyye erba'ine sabāhen”*⁷ feḡvāsınca dest-i ḡudretle taḡmîr ü taṫvîr itdüḡi ve ana raḡmine düşmedüḡi ve anadan ṫoḡmadüḡi ve henüz ol

⁶ İnsanın şahsı, dıṫ görünüşü itibariyle kapkaranlık bir bedendir, eksiktir ve yok olacaktır. [Ancak] Özü yani cevheri itibariyle nurani bir varlıktır. Bu nurani özellik suyun gölde, ateşin odunda sirayet ettiḡi gibi somut olarak görünen bedende sirayet etmektedir. Bu nuraniyet tekamül etmiştir; akıl ve anlayış gibi olgun sıfatları taşımaktadır. Zikredilen nuraniyyet şerif sırrıyla da Rabbani bir incelikdir. Dil onu betimlemekten aciz kalmıştır. Aba'dan öte köy yoktur.

⁷ Ben Âdemin çamurunu kendi ellerimle kırk sabah yoḡurdum.

zamānda cān bedene kavuşmadığı ve od yanmayup çig pişmediği zāhirdür. Zīrā Ādem'ün kalbi vücūda geldükde rūhla bile gelmişdür belki kalbi vücūda gelüp niçe müddet rūhsuz yatdukdan şoñra rūh gelmişdür sâ'ir maḥlūkāt gibi bedeni

[3a]

bir uğurdan vücūda gelmiş degüldür ve od yanup çig pişmek Ādem 'aleyhi's-selām cennetden çıkup dünyāya geldükden şoñra olmuşdur. Zīrā “*od yanmadın*” didüğü ya'nī dünyāda yanmadın demekdür. Muṭlaqā yanmadın ya'nī yaradılmadın demek degüldür “*çig pişmedin*” didüğü aña delālet ider zīrā od ile çig pişmek dünyānuñ ḥālidür. 'Ālem-i dünyāda ğayrı 'ālemde od ile çig pişmez ve “*çoğmadan ölen kimdür?*” didüğü ya'nī anadan çoğmadan vücūda gelüp ölen demekdür bu degüldür ki çoğmadın ya'nī vücūda ve dünyāya gelmedin demek ola. Zīrā bu mümteni'dür ve bu daḥı degüldür ki olması daḥı bu mezkūrātndan evvel ola belki hemān murād vücūda gelmesi bu mezkūrātndan evvel ola demekdür olması evvel olmak murād degüldür nihāyeti edānī ol vechile itdüğü mağlaṭa içündür. **Gelelüm** ikinci bu idi ki ol ne maḥlūkdur ki bī-cāndur cānı vardur bundan murād yā budur ki rūh-ı insānī ola pes bu taḳdırce zıkr olınan evşāfuñ te'vīli budur ki rūhdan murād şol cevherdür ki evvel-i maḥlūk ki zuhūra gelmiş ve vücūd-ı ḥilkatinüñ egnine almışdur. Oldur ki aña dürr-i beyzā ve rūh-ı a'zam dirler ve **hadīs-i** kudsīde vārid oldı “*Ḳabdat Ḳabdaten min nūri vechi feḳultü lehā kun rūḥa Ḥabībī*”⁸ fehvasınca ve hadīs-i nebevīde “*Ene mina'llāhi ve'l-mü'minūne minnī*”⁹ muktezāsınca ana rūh-ı Muḥammedī ve nūr-ı Muḥammedī ve Ḥaḳīkat-i Muḥammedī daḥı dirler ve ḳalem-i a'lā ve 'aḳl-ı evvel daḥı dirler zīrā bu üç dürlü hadīs-i şerif ki Resūlullāh şallā'llāhū Ta'ālā 'aleyhi ve sellem “*evvelü mā ḥalaḳa'llāhu rūḥī*” ve bir rivāyetde “*nūrī*” ve “*evvelu mā ḥalaḳa'llāhu'l-ḳalem*” ve “*evvelu mā ḥalaḳa'llāhu'l-aḳl*”¹⁰ bunlaruñ mābeyninde tevfiḳ ve birbirine taṭbīḳ bu vechledür ki cümlesinden murādı bir cevherdür ve bu daḥı ma'lūm ola ki **nefs ḳalb 'aḳl rūḥ** didükleri İmām-ı Ğazzālī rivāyeti üzre bir dürr-i ḥaḳīkatde bir şey'dür ki cevher-i laṭīf-i Rabbānī vü nūrānī vü rūḥānīdür. Dört i'tibār ile dört ad virilmişdür. İnsāna ḥaḳīkat olup mükellef ve muḥāṭab oldur. Nūr-ı evvel bu da ḥāṭıra gelür ki insān ancak görinen ḳalīb ola nitekim Seyyid Şerif ḳaddese sırrehū ta'rīfātında Rūh-ı A'zamuñ ta'rīfnde dimişdür “*E'r-rūhu'l-a'zam ellezī hüve'r-rūhu'l-insāniyyu mazharu'z-zāti'l-ilāhiyyeti min haysü rübūbiyyetihā li-zālike lā-yumkinu en yaḥūme ḥavlehā hā'imun ve lā-yerūme vaşlehā dā'imun*”

[3b]

“*Lā-ya'lemu künhehā illa'llāhu ve lā-yenālu ḥāzihi'l-buğyete sivāhu ve hüve'l-aḳlu'l-evvelü ve'l-ḥaḳīkatü'l-Muḥammediyyete ve'n-nefsü'l-vāḥidetü ve'l-ḥaḳīkatü'l-esmā'iyyetü ve hüve evvelü mevcūdin ḥalaḳahu'llāhu ta'ālā 'alā şüretihī ve hüve'l-halīfetü'l-ekberu ve hüve'l-cevheru'n-nūrāniyyu bi-cevheriyyetihī mazharu'z-zāti ve bi-nūrāniyyeti mazharu 'ilmihā ve yüsem mā bi-i'tibāri'l-cevheriyyeti bi-nefsen vāhideten ve bi-i'tibāri'n-nūrāniyyeti 'aḳlen evvelen ve kemā enne lehū fi'l-'ālemi'l-kebīri meżāhiru ve esma'u mine'l-'aḳli'l-evveli ve'l-ḳalemi'l-a'lā ve'n-nūri ve'n-nefsi'l-külliyeti ve'l-levḫi'l-maḥfūz ve ğayri zālike*”

⁸ Kendi vechimden bir tutam nur aldım ve ona “Habibim'in ruhu ol” dedim.

⁹ Ben Allah'tanım, müminler de bendendir.

¹⁰ Allah'ın ilk yarattığı benim ruhumdur; Allah'ın ilk yarattığı kalemdir; Allah'ın il yarattığı akıldır.

lehū fi'l-‘ālemi’s-şāğīru’l-insāniyyi meẓāhir meẓāhiru ve esmā’u bi-ḥasebi zuhūrātihī ve merātibihī fī-işlāḥi ehli’llāhi ve ğayrihim vehiye sirru’l-ḥafīyyu ve’r-rūḥu ve’l-ḳalbu ve’l-kelimetü ve’l-fu’ādu ve’ş-şadru ve’l-‘aḳlu ve’n-nefsü”¹¹
Bundan ma’lūm oldu ki cümle rūḥ bir cevherüñ esmāsi ve meẓāhiridür pes geldük imdi bī-cān olması nev-vechledür. Budur ki bu cevher ki didük ḥadd-i zātında bir cevherdür andan ğayrı rūḥla müsem mā bir cevher daḥı yoḳdur ki birisi birine cān ola. Pes ol rūḥ didigümüz cevher bu ma’nāya bī-cāndur ya’nī kendiden ğayrı bir cānı daḥı yoḳdur. Belki kendi ‘ayn-ı cāndur pes imdi eger şaḥiḥ nüṣhada hemān *bī-cān* ‘ibāreti olup “*cānı vardur*” ‘ibāreti yoḳise ma’nā tamām oldu. Eger bu ‘ibāret daḥı varsa pes “*cānı vardur*” didigi yā budur ki nūru’llāh ve sirru’llāh ola ki fi’l-ḥaḳīḳa cānuñ cānı mesabesindedür ki “*Allahu nūru’s-semāvāt ve’l-arz*”¹² nitekim ḳalıbdā ḳıyāmı rūḥ ile oldığı gibi rūḥuñ daḥı ḳıyāmı nūru’llāh iledür. Ḳayyūm-ı ‘ālem “*ve yumsikü’s-semāvāti ve’l-arz Allāhu lā ilāhe illa hüve’l-ḥayyu’l-ḳayyūm. İnnā’llāhe yümsikü’s-semāvāti ve’l-arzi en tezūla ve lein zāletā in emsekehūma min ahadin min ba’dih*”¹³ nitekim dimişlerdür. **Ḳıta’a:**

Tā ki itdi zūhūr nūr-ı vüçüd
 Oldı anuñla her ziyā mevcüd
 Gelmese ‘āleme vüçüd-ı ziyā
 Nūr olmazdı şāhid ü meşhūd

nūr olmasa zāhir ola mı hīç. Zıll-ı memdūd ve nūr-ı nā-maḥdūd bil ki ansuz bir şey’le vüçüdü yoḳdur.

Beyit:

Çünkü ansuz vüçüdü yoḳ şey’üñ
 Ola mı aña zıdd u nidd u mişāl

Şöyle ki bir nefes nūrını bizden çeküp ala rūḥımız ve ḳalbımız bī-tāb u tüvān ve bī-nūr u bī-cān olup ḳala

¹¹ En yüce ruh, Rububiyet açısından İlahî zatın tecelli ettiği insan ruhudur. Bundan dolayı/habis birinin o yüce ruhun etrafında dolaşması mümkün değildir. Bundan dolayı ona ulaşmak isteyen kavuşması da mümkün değildir. O ruhun hakikatini ancak Allah bilir. Bu amaca da Allah dışında kimse ulaşamaz. O, aklı-ı evvel, Hakikat-i Muhammediyye, tek nefis; isimlerin hakikatidir. O yüce ruh, Allah’ın kendisinden yarattığı ilk mahluktur. O ilk büyük halife ve nurani bir cevherdir. Bu cevherde Allah’ın zatı tecelli etmiştir. Nuranilikte de ilmin tecellisi vardır. Yine cevher-i nurani, cevher itibariyle birinci akıldır. Yine o yüce ruhun büyük alemde akl-ı evvelden, yüce kalemden, nurdan ve külli nefisten, levh-i mahfuzdan vb. şeylerden yansıma ve isimleri var ise aynı şekilde küçük alem olan yansıma ve isimler itibariyle ehlullah olanların dışında kalan kimselerin terminolojisi açısından yansıma ve isimler şeklinde görünür. Bu yansımalar, gizli sır, ruh, kalb, kelime, fuad, sadr, akıl ve nefstir.

¹² Nur Sûresi 35. Âyet: Allah, göklerin ve yerin nurudur.

¹³ Fatır Suresi 41. âyet: Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, yok olup gitmesinler diye (kurduğu düzende) tutuyor. Andolsun, eğer onlar (yörüngelerinden sapıp) yok olur giderlerse, O’ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, halimdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır.

Beyit:

Eger ki nûrını benden çeküp ala bir dem
 Kalem gibi düşüp ol dem yire kuruyı kalam her dem
 rivâyetde gelmişdür ki Hâzret-i Risâlet

[4a]

şalla'llâhu Ta'âlâ 'aleyhi ve sellem leyle-i mi'râcda mele-i a'lâya 'urûc-ı semâvât u levh itdükte cismini ve kalbini ve nefsini ve 'aqlını ve rûhını her birin bir yerde koyup ya'nî bunlar Resûlu'llâhdan münfek olmak ma'nâsına degül belki Hâzret-i Cibrîl Sidretü'l-Müntehâ'da kalduğı gibi bunların dağı her biri bir yerde taşarrufda kalup sırr-ı şerife câzibe-i 'aşk u muhabbet, reh-nümâlığıyla Cenâb-ı Hâzret'e kurbîyyet bulmuşdur. Kulüb ol sidre kadre irmedünse kâbe kavseyne verâ-yı Cibrîl'i 'aqlum dağı yâ bülen de uçursın sırrı bundan ma'lûm oldu ki insânın rûhından içerü sırrı var imiş ki cânının cânı meşâbesindedür bu tertîb üzre kim tertîb-i vücûd evvelâ kalıb ola ve kalbde kalıbdâ ola ve kalbde rûh ola ve rûhda sırr ola nitekim dimişler.

Beyit:

Cânda sen dilde cân beden dile cân
 Ey nihân-ı nihân-ı nâ-peydâ
 Ey kemâl-i zühür ile pinhân
 Sen gönülde rûh-ırevân gönül seni cüyân

Pes cânın cânı ol nûr u ol sırr ola veyâhûd cânı vardur didüğü ol maḥbûb-ı ḥaḳîḳiden kinâyet ola. Celle zikrühü ki cânların cânıdır egerçi esmâ'ullâh tevḳîfîyye olduğı taḳdîrce bu ma'nâ ıztırabdan ḥâlî degüldür lâkin ıştılâḥda kişi maḥbûbına ḡâyet-i muhabbetden ve cânından artuḳ sevduğı cihetden cânı dîmek ıştılâḥ olduğı ecden maḥalle ḡâyet mülâyemeti ve nihâyet mertebe-i münâsebeti vardur veyâhûd cânı vardur didüğü ya'nî derûnında muhabbetu'llâh vardur dîmek ola ki fi'l-ḥaḳîḳa bir cânda ki muhabbetu'llâh olmaya ol cân bî-cândur şöyle ki muhabbetu'llâh ola cânı vardur nitekim dimüşlerdür

Meşnevî: *Ten-i bî-'aşk-ı lâ-şey'en/ cân ki bî-cân ola olmaya ḥayy 'aşkdur bî-ḳarâr iden felegi çâh-ı Bâbilde bend iden melegi ḥalḳ olalı bir kere sevilmişdür dir gibi yâ budur ki sevilmeḳ beyânında kinâyet ola pes bu taḳdîrce ol cevher ki kalem-i a'lâ dağı dirler dimüşdük. Pes kalem olduğı cihetden bir kere sevilmişdür ya'nî cemî'-i maḥlûḳatın cümle aḥvâlde olup olacağın levḥ-i maḥfûz üzre ki nefsi külldür yazup beyân itmüşdür bir dürlü dağı olmaḳ yoḳdur söz bir olur iki olmaz “*lâ-mübeddel li-kelimâti'llâh vecife'l-ḳalem*”¹⁴ buña işâretdür “*Yemḥu'llâhi mâyeşâ'u ve yüşbit*”¹⁵ levḥ-i maḥv ü işbâta göredür ki levḥ-i maḥfûzdan bir mertebe aḡağıdur levḥ-i maḥfûza göre degüldür. Pes bir kerre söyledüğü bir bu ola veyâhûd söylemek ḥaḳîḳat*

¹⁴ Salımarak yazan kalem, Allahın kelimesini değıştiremez.

¹⁵ Rad Suresi, 39. Ayet: Allah dilediğini kaldırır, dilediğine de dokunmaz.

ola pes bu taqdirce ola cevher rûh olduğu cihetden dağı haqîkat söylemek ile bir kerre söylemişdür ki

[4b]

Rûz-ı eleste Cenâb-ı Rabbü'l-erbâbdan celle zikrühü “*elestü bi-Rabbiküm*”¹⁶ hitâb-ı müsteṭâbı vârid oldıqda belî diyü cevâp virmişdür. Pes cümle enbiyâ vü evliyâ vü mü'minîn ol söz üzre gelüp ol söz üzre gitmişler bir dürlü dağı itmemişler keferenüñ perde vü hicâb 'urûzıyla ol sözden döndükleri ol sözüñ bir olmasına zarar virmez zîrâ kıyâmetde ikrârları muḳarrerdür ammâ çe fâ'ide ba'de'l-ḫarâbü'l-başra ismi mevcûd resmi ma'dûmdur. İsmi mevcûd olduğu zâhirdür ammâ resmi ma'dûm olduğu budur ki fi'l-haḳîka ol cevher bir resmle mersûm olması mutaşavver ü ma'lûm degüldür. Zîrâ resm cism ü cismânide olur cism ü cismânî olmayanda resm muḫâldür ammâ bir rivâyet dağı vardur ki her zî-rûhuñ rûhuña ol rûh-ı a'zamuñ birer pertevdür. Her birinüñ resmi ve şekli kendi bedenininüñ resmi ve şekli üzredür dimişler. 'Âlem-i ḫ'âbda ya'ni 'âlem-i mişâlde görünen bu beden keşif degüldür âḫer başkadur lâkin yine bu beden resmi üzredür. Zîrâ Haḳḳ Sübhânehu ve Ta'âlâ cismi nefse ve nefsi ḳalbe ve ḳalbi rûḫa ḫil'at virmişdür ve bu şüretüñ ya'nî cismüñ naḳşı niçe ise anlaruñ dağı naḳşı öyledür dimişler. Nitekim Muḫammediyye şâhibi dimişdür **Beyit**¹⁷ Ki şüret-i naḳşı nice ise bu nefis ḳalb 'aḳl rûḫ hemîn birbirine beñzer taḳayyünde degül ırağ bunuñ aşlı budur ki nitekim âftâb dördinci ḳat gökde ṭurup 'âleme pertev şalup cemi' zerrât-ı 'âleme pertevi düşüp ve her cisme ki pertevi düşer ol pertev ol cismüñ resmi üzre mürtesim olup ve ol cismüñ zıllı dağı yire düşdükde ol resm üzre düşer kezâlik ol rûh-ı a'zam dağı kendi maḳâmında ṭurup 'âleme pertev şalmışdur. Pes imânuña mâ-baḳiyât-ı eşyâdur her birinüñ üzerine ol rûh-ı a'zamuñ pertevi düşdükde her şey'üñ mâhiyetininüñ resmi ne şekl üzre ise ol pertev dağı ol mâhiyetüñ resmi üzre mürtesim olup ve ol mâhiyetininüñ zıllı dağı ki bu 'âleme gelüp zuḫûr iden bedendür. Ol dağı ol resm üzre mürtesimdür. Pes her şey'üñ rûhunuñ ve bedenininüñ resmi ol şey'üñ mâhiyetininüñ resmi üzre olmuş olur. Meşelâ rûh-ı a'zam âftâb meşâbesindedür ve mâhiyât-i eşyâ ecsâm meşâbesindedür ve ebdân ve ecsâm zılâl ya'nî gölgeler meşâbesindedür. **Pes** imdi lâ-cerem 'âlem-i ḫ'âbda dağı kim 'âlem-i mişâldür görünen ki cism-i nûrânîdür ol dağı bu resm üzre görünür ve ba'zılar rûḫ didükleri ol 'âlem-i mişâlde görünen cism-i nûrânîdür dimişler belki Kemâl Pâşâzâde Heykel Risâlesi'nde taḫḳîḳ itdüğü üzre eşaḫḫ-ı kavî budur ve bu maḫlûḳatüñ rûḫları ol cevherüñ pertevleri olduğu gibi 'aḳılları

[5a]

ve nefisleri dağı kezâlik her biri ol cevherüñ birer pertevdür. Zîrâ ol cevhere rûh-ı küll didükleri gibi 'aḳl-ı küll ve nefis-i küll dağı dirler. Pes bu i'tibâr ile 'aḳılları ve nefisleri dağı anuñ pertevleri olur ve bu dağı ma'lûm ola ki ol rûh-ı a'zamuñ pertevinüñ cemi' eczâ-yı kâ'inâta ve efrâd-ı mümkinâta şecerden ve ḫacerden ve seng ü mederden her birine ta'alluḳı vardur ve her birinüñ mertebesince ḫayâtı vardur. Lâkin ḫayâtları insânuñ vesâ'ir ḫayvânâtüñ ḫayâtı mertebesinde olmayup

¹⁶ Ben sizin Rabbiniz değil miyim?

¹⁷ Derkenarda yazılı olan ibare şu şekildedir: İmdi taḳrîr-i mezkûr didükleri maẓmûna şâhiddür ya'ni pertev-i rûh-ı 'azamda herkese virülmüşdür ki her birinüñ resmi ve şekli kendi bedenininüñ resmi ve şekli üzredür didükleri taḳrîr-i mezkûr şâhiddür

belki anlaruñ hayâtı mertebesinde dün olmağın hayâtları teşhîş olmadığına binâ'ên cemâdât diyü ad virülmişdür. Ne ân ki hiç hayâtları olmaya hayâtları var idüğine delil budur ki zîrâ Hâk Ta'âlâ buyurur “*ve in min şey'in illâ yüsebbihü bi-ḥamdihi ve lâkin lâ-yefkahüne tesbîḥahüm*”¹⁸ Bu zâhirdür ki hayâtı olmayan tesbîḥ itmez egerçi ba'zılar eşyânuñ tesbîḥüñ hâl dili ile olmasına ḥaml itmişlerdür lâkin maḳbûl ḳavl degüldür zîrâ enbiyâdan ve evliyâdan niçesi eşyânuñ lisân-ı maḳâl ile tesbîḥin ve tekellümün işitmişlerdür ve enbiyâdan bazı kimesne ki cemâdâtı söyletmek vâqî' olmuşdur anlara mu'cize olan bu deñlüdür ki onların söyledigüne kendüleri işitdikden soñra ğayrılara daḥı işitdirmekdür dimişler. **Pes** ma'lûm oldu kim eşyâdan bir şey' yokdur illâ anuñ kendi mertebesinde hayâtı var imiş ve 'aḳılları ve nefisleri daḥı aña göredür. **Pes** rûḥuñ resmi ḥuşuşında bu maḳûle kelimât olmuşdur ammâ sırruñ resmi ḥuşuşında kimesne söz söylememişdür ve söylemege daḥı cânı yokdur zîrâ cânib-i şer'den maḥall-i ḥiṭâb ve ma'raz-ı 'itâbda vâqî' olur. Eger diyüvirürsem bilmezsiniz **ya'nî** su'âlden murâdum rûḥ idügün diyüvirürsem murâdum rûḥ idigüne bilürsün ammâ ḥadd-i zâtında rûḥuñ ḥaḳîḳatin n'idügünü bilmezsiniz zîrâ rûḥuñ ḥaḳîḳatin kimesne bilmemişdür ve bilmek murâd idenlere cânib-i şer'den cevâb virdiler. “*Yes'elüneke a'ni'r-rûḥ ḳulî'r-rûḥu min emri Rabbi*”¹⁹ vârid olmuşdur bu degüldür ki rûḥ n'idigüne diyüvirürsem demek ola zîrâ rûḥ n'idügün diyüvirülmek mümkün degüldür ve mümkün olup diyüvirüldüğü taḳdîrce bilmezsiniz dimenüñ ma'nası olmaz diyüvirmezsem bilürsün **ya'nî** su'âlden murâdum n'idügün diyüvirmezsem bilürsün ki murâdum rûḥdur. Zîrâ diyüvirmedüğü anuñçündür **ya'nî** aña işâretdür ki bilesin ki murâd idindigüm nesne dinmesi ve bilinmesi mümkün olmayan nesnedür kim ol rûḥdur. Bu degüldür ki eger rûḥ n'idügün

[5b]

diyüvirmezsem rûḥ rûḥ n'idügün bilürsün demek ola. Zîrâ hâl budur ki bir nesne diyüvirmemek ol nesne ḥadd-i zâtında diyüvirülmege ḳâbil olmaḳ gerek. Diyüvirmege ḳâdir olmadığı nesneyi kişi diyüvirmem, dimez belki diyüvirem der zîrâ diyüvirmem dimenüñ ma'nası yokdur ve bir daḥı budur ki bilürsün didüğü rast degüldür. Zîrâ rûḥuñ ḥaḳîḳati bilinmez, bilinmeyen nesneye bilürsün dimenüñ ma'nası yokdur. Fâtih bi-ğayr-i meftûḥdur; meftûḥ bi-ğayr-ı fâtihdür. **Ya'nî** fâtih ü meftûḥ birdür dimekdür ki ol cevher rûḥdur zîrâ çünki ḥaḳîḳatde cemî'-i mevcûdâtuñ aslı oldur ve cümlesi aña müntehâ ve aña râcî'dür ve andan ğayrı bir cevher daḥı yokdur ki ol fâtih bu meftûḥ veyâḥûd ol meftûḥ bu fâtih ola. **Pes** ḥaḳîḳatde fâtih ü meftûḥ kendidür ğayrı degüldür “*lâ-mekândur mekânı vardur.*” Muḥaddid-i cihân ki ḥükemâ ḳatında cevher felek-i atlasdur ve felek-i a'zam ve felekü'l-eflâk daḥı dirler. Ba'zı ḥükemâ ḳatında mekân didükleri anuñ saṭṭ-ı baṭnından **ya'nî** iç yüzünden 'ibâretdür ve ba'zı ḥükemâ ve mütekellimîn ḳatında mekân-ı ḥalâdan murâdları bu'd-ı meftûrdur ki cism aña nüfûz itmek anuñ şânından ola ve mütekellimînüñ murâdları ferâğ-ı mevḥûmdur ki ve hem anı bir cism-i

¹⁸ İsrâ Suresi, 44. Ayet: Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah'ı tespih ederler. Her şey O'nu hamd ile tespih eder. Ancak, siz onların tespihlerini anlamazsınız. O, halîm'dir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır.

¹⁹ İsrâ Suresi 85. Ayet: Sana ruhtan* soruyorlar. De ki: "Ruh, Rabb'immin işindedir. Ve size bilgidenden çok az verilmiştir.

muḥîṭüñ dāḥilinde idrāk eyleye ki ol cism bir cism-i āheri ihāta ide. Pes be-her-ḥāl mekân didükleri muḥaddidüñ dāḥilinde olmuş olur ḥāşıl-ı kelām gönüllerden taşra olan 'āleme 'ālem-i lā-mekân dirler ve göklerden içerü olan 'āleme 'ālem-i mekân dirler. Pes ol cevher bu ma'nāya göre lā-mekāndur. Zīrā göklerden taşradur şol sebebden ki göklere ve yirlere şıgmaz zīrā Ḥaḳ Celle ve 'alā ḥadīş-i ḳudsīde buyurur “*mā vesī'anī arđi velā semā'i ve lākin vesī'anī ḳalbü 'abdi'l-mü'minīn*”²⁰ Pes bir nesne ki Ḥaḳ Ta'ālā'nuñ zāt-ı pāki göklere ve yirlere şıgmaz iken aña şıga ol nesne göklere ve yirlere şıgmaz mı nitekim dimişlerdür. **Beyit:**

Buyurdı Ḥaḳ benüm dā'im ki şıgmazam yire vü göge

Velī mü'min ḳulumuñ ben şıgarın gönline her bār

Ḥazret-i Bāyezīd ḳaddese sırrehū buyurur 'ārifüñ ḳalbi vüs'atde şöyledür ki eger hezārān 'arş bir küşesinden geçer ise 'ārif andan ḥaberdār olmaya. **Beyit:**

Çü tütma ma'rifet nūri gönüldür aña āyīne

Gönül şıgmaz göge yire elinde tatar ol Vehhāb

Beyit: “*Ḳalbü'l-mü'mini beyne esbi'eyni min esābi'ir-Raḥmān yuḳallibu keyfe yeşā*”²¹

lā-mekān oldığı bu cihetdendir. Mekānı vardur didügi yā budur ki, ḥadd-i zātında bir maḳāmı vardur dimekdür ki 'ālem-i ḳudsüdür. Bu taḳdīrce mekān mecāz olup maḳāmdan kināyet olur veyāḥūd mekān ḥaḳīḳat ola ya'nī egerçi ḥadd-i zātında lā-mekāndur ammā bu 'ālem-i mekāna ta'alluḳı olup

[6a]

Her pertevi bir bedene ta'alluḳ idüp ol bedenüñ rūḥı olup anuñla ḳā'im oldığı cihetden mekānı vardur demek ola. Bu taḳdīrce mekān kendi ḥaḳīḳat olur lākin rūḥuñ mekānda olması mecāz olur ya'nī 'ālem-i lā-mekāndan mekān 'ālemine ta'alluḳı vardur dimekdür. “*Bī-nişāndur nişānı vardur.*” **ya'nī** ol cevherüñ ḥaḳīḳatini kimesne görmeyüp ve bilmeyüp ve ḥaber virmedügi cihetden bī-nişāndur nişānı vardur didügi yā budur ki cümle mümkināt ve cemī'-i kā'ināt anuñ nişānıdır ki andan zuhūra gelmişdür andan müteşa'ib olmuşdur ve mebd'e'i oldur veyāḥūd 'ālem-i bī-nişāndan nişān 'ālemine her pertevi gelüp bir bedene ta'alluḳ bağlayup ol beden ol pertevüñ nişānı olmuşdur. **Beyit:**

Bī-mekānsın bu kân mekānuñdur

Bī-nişānsın bu şān nişānuñdur

in ü āndan fāriḡ ammā in ü ānı vardur in ü ānı demek Türkīce bundan ve ondan dimekdür. **Pes** bundan ve andan fāriḡdür dimekdür murād yā budur ki ta'addüdden fāriḡdür dimekdür. Ḥadd-i zātında ol cevher muḳayyed degüldür. belki birdür cümleñüñ aşlı birdür andan ḡayrı bir cevher daḥı yoḳdur ki birisi bu birisi o olup, bu ve o dinile ya'nī bu naḳilden ve o naḳilden fāriḡdür. Pes bu taḳdīrce in ü ānı vardur

²⁰ Semavat ve yere sığmadım ancak mümin kulunun kalbine sığdım.

²¹ Müminin kalbi Rahman'ın parmaklarından iki parmağın arasındadır. Onu istediği şekilde evirip çevirir.

didüğü ya'nî andan müteşa'ib olan maḥlûkât-ı müte'addid anuñ in ü ānıdır ya'nî anuñ o'sı ve bu'sıdır dimekdür veyāḥūd inden murād 'ālem-i dünyādur ve āndan murād 'ālem-i āḥiret ola ya'nî iki 'ālemden fāriğdür dimekdür. **Beyit:**

‘Āşık-ı dīdār olaldan in ü āndan fāriğem

Māsivādan geçmişem iki cihāndan fāriğem

ve bu taḥdīrce in ü ānı vardır didüğü ya'nî egerçi iki 'ālemden fāriğdür ve māsivā oldığı cihetden iltifātı yokdur ammā yine iki 'ālem anuñdur ve anuñçündür ve iki 'āleme “*şerefü'l-mekān bi'l-mekān*”²² fehvāsınca şeref viren oldur zīrā on sekiz biñ 'ālem anuñ şerefine ḥalk olınmışdur ve vücūdına sebep ve vāsıta ol olmuşdur ki *künti kenzen maḥfiyyer*²³ hazīnesi andan mekmūn ve meknūz ve meknūn ve merkūzdur nitekim dimişlerdür: **Beyit:**

Niçün ḥalk olındı insle cān

Bulmağičün cānında cān

maḥzeni ol hazīnenüñ cānıdır. Cānı bil ki bulasın cānān “*levlāke levlāke lemā ḥalektu'l- eflāke*”²⁴ 'izzet deñizinde gevher-i pāk “*levlāke lemā ḥalektu'l- eflāk*” kande fehm eyler bu ḥikmet remzinüñ esrārını nükte idrāk itmeyenler şive-i *Levlāk* 'den **pes** imdi bu luğaz teğazzi-i ber-muğazuñ müsemmasından ve bu su'āl-i pūr-ḥayāl-i ḥayret mālīk-i mu'ammāsınuñ ma'nāsından

[6b]

murād eger rūḥ-ı insānī ise evşāf-ı mezkūrenüñ te'vīli tamām oldı ve her biri yerlü yerin buldı. Ammā eger rūḥdan murād sırr-ı insānī olur ise maḥlûkātı şıfatından ḡayrı cemī'-i evşāf bundan daḥı rastdur ammā ḡaldı ki maḥlûk olması daḥı sâbıkan zıkr olındığı üzre ol ola ki insāniyyeti cihetinden dinmişdi ya'nî insān ki maḥlûkdur anuñ sırrı oldığı mülābesiyle maḥlûk dinmiş ola. **Pes** imdi maḥlûk dimekle mücerred-i ihtiyāl ḡaşd olunup elvān u gün-ā-gün ile naḡş bu ḡalemün ve ma'rifet-i derün-ı birün olanları mezlaḡa vü maḡlaḡaya biraḡup meshūr ve meftūn itmeğičün na'l-i bāzgūn idüp murādınuñ cemālīne perde-i nāzīk ve nūrānī ve niḡāb-ı rengin u rūḡānī aşup çeşm-i aḡyārdan setr içün setr-i maḥlûḡdan sūtūr çekilmiş ammā bu perde her ferde olmayup belki başar-ı erbāb-ı nazarda ve nazar-ı aşḡāb-ı başarda bādī-i nazarda zāḥir ü rūşen ve bāḥir ü mübeyyin olmağın perdenüñ ḡāyet nezāketinden ve niḡābuñ nihāyet rıḡḡat ü leḡāfetinden çenber-i mu'ciz gibi bārik ü nāzīkter oldığı yüzden rüy-ı cevāb ve çehre-i su'āl-i ḡayret-me'āb verā-yı niḡābdan ve pes perde-i ḡicābdan tāb-ı cemālī pertāb idüp dīde-i aḡbāba ve çeşm-i ūlu'l-elbāba fetḡ-i bāb eylemişdür. Ma'rifet babında bu temsīli itmişlerdür ki bir niçe mūrçe bir yerde cem' ü gird olup ḡururlar. Nā-gāḡ görürler ki bir varaḡ-ı sefid üzre baḡı ḡuḡuḡ tesvīd olunup baḡısı ancaḡ yazınuñ yazıldığın görür kendiden yazılır şanur ve ba'zısı ḡalemi görüp şöyle zann ider ki raḡamı yazan ḡalemdür ve ba'zısı pençe-i kātibi ve ba'zısı cism-i kātibi görür her biri ne görür ise ḡaḡḡuñ yazılmasın andan zann ider ve ba'zısı nazarda diḡḡat ider görür ki ol cismde bir zāt vardır ki bu cümle görinen āña

²² Bir yerin şerefi, oradaki insan(lar)dan gelir.

²³ Ben bir gizli hazine idim.

²⁴ Sen olmasaydın, sen olmasaydın, ben ālemleri yaratmazdım.

âletdür. Hâkikatde ol cismde mutaşarrıf olan ve eliyle kalemî tutup ol haftı yazan oldur. **Pes** imdi Hâkık Sübhānehü ve Ta'ālā bu 'ālemi halk itdükde şekl-i insānî üzre halk itmişdür ki aña insān-ı kebîr dirler ki 'ālem anuñ şeceresi ve 'aql-ı evvel bezri ya'nî tohumı ve Âdem zürriyeti anuñ şemeresidür ve eczā-yı 'ālemüñ her biri anuñ bir 'uzvı meşābesinde ve âdem anuñ gözünüñ bebegi

[7a]

yerinedür. Âdeme' insān didükleri anuñçündür zîrā luğat-ı 'Arabda insān göz bebegine dirler nitekim luğat-ı Fāriside dağı göz bebegine merdüm didükleri sebebeden 'Acem dağı âdeme merdüm dimişdür pes bu huṭṭ-ı ef'āl ve nuḳṫ-ı aḫvāl ki bu şahīfe-i 'ālemde ve levḫa-i eṭvār-ı 'ālem ve âdemde naḳṫ u şuret ü resm-i hey'et bağlar ba'zılar bu şuver-i eşkālün ve ef'āl ü aḫvālün şudürin ve zuhūrın görüp kendiden şadır olur şanur dehriler gibi ve ba'zılar eflāke ve nücūma isnād iderler müneccimîn gibi. Pes üslüb-ı sâbık üzre kimi huṭṭ u nuḳṫsuñ yazıldığın görür ve kimi kalemî ve kimi pençe-i kâtibi ve kimi cismîni görür ammā 'ārifler ve hâkikate vâkıflar bildiler ki bu 'ālem bir cismdür ve bu cismde mutaşarrıf olan ol ma'dümü'r-rüsm ve mevcūdül-ism olan zâtdür ki bu ortada görinen şamu aña âletdür. Pes herkes kâbiliyyet ve isti'dādınca semend-i himmetün ve raḫş-ı kuvvet ü kudretin bu meydāna sürmiş ve sū-be-sū cüst-ü-cü ve tek böyle bu 'arşada yelmiş ve yürümüş ammā bu sırruñ künh ü hâkikatini ne bilmiş ve ne görmüş ve ne bu deryā-yı bî-pâyānuñ ne şar u münevverine girmiş ve ne kenārınuñ şarasına irmişdür. Belki 'ākıbet maḳām-ı hayretde ve menzil-i dehşetde "*mā- 'arafnāke hâkka ma'rifeteke*"²⁵ diyüp zānū-yı te'eddüb üzre oturmuşdur. Lā-cerem şarınca yürüdüğü miḳdārınca meşeli üzre bu mūr-ı miskîn belki mürdan hezār mertebe ḫor ve kemterin olan ḫazîn dağı ol mürçelerün kemteri ve ma'rifetden berî olanlarıñ biri olmağına bu maḳūle bî-maẓbūṭ-ı kelimāt-ı nā-merbūṭı bir yere cem' idüp ma'rifetden dem urmuşdur. Kendi nefsin bilmekden 'āciz olan bî-çāreler öz kendüzinden ḫaberdār olmayup kalan āvāreler bu sırruñ hâkikatini ne bilsün ve ne bilmege dermān kılsun. **Beyit:**

Mā-hüve'l-hâkık kemāl ile muṭlaḫ

Zâtdür zâtını bilen ancak

"*lā-uḫşî senā 'aleyke ente kemā eşneyte 'alā nefsik*"²⁶ fehvāsınca

[7b]

'acdden ḡayrı çāre yoḫdur ve maḳām-ı 'acdde olmanuñ nef'î çokdur. **Pes** ol yegdür ki bu sırrı cānuñ gibi cān içinde ve sırruñ sırrı gibi sırr-ı nihān içinde şaḫlayup ve bu genc-i muṭalsımı künc-i ḫazîne-i dilde gizleyüp ve bekleyüp ve ismin dile almayalar ve şadef-vār ağız yumup bu dürr-i şāhvārı deründan birūna şalmaya. **Meşnevî:**

Olur cān içre 'aşkuñ söz ü sâzı

'Avām içre añlamaz 'aşk-ı rāzı

²⁵ Seni hakkıyla bilemedik ey bilinmeye en layık olan Allahım!

²⁶ Biz seni nasıl övebiliriz ki, sen kendini senâ ettiğin gibisin. Biz ancak buna inanırız.

Şadef ger ağzunu yummaya her bār

Olur mı yutduğı lü'lü'-i şehvār

zīrā nā-maḥrem anuñ ḥarīm-i ḥarem-i muḥteremine ḳadem başmayup hem-dem olamaz. “*Ve her pest hevā-perest u bed mest*”²⁷ ve peymān-şikest dāmānına dest urup ḥalvet-ḥāne-i ḥāřına yol bulamaz. **Meřnevī:**

mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün

Gözüñ yařından özge hem-dem itme

Yürek bařından artuḳ maḥrem itme

Dime uřlu iseñ rāziñi peste

Yaḳın olma [sakin] řehvet-pereste

Şaḳın nādān u cāhilden özüñi

Aña teslīm ḳılma kendüziñi

Kemāl-i devlete āmādesin sen

Atañ Ādem Ćelebīzādesin sen

Nuḳuř-ı nüřa-i lā-raybsin sen

Bilürsün gevher-i bī-'aybsın sen

Ḳo bu şüretten olan ḳıl ü ḳāli

Tecellī ide tā ma'nā cemāli

Bize bu řüretüñ cānı gerekdür

Bize lezzāt-ı rüḥānī gerekdür

Göñül çün řāf ola gide kedüret

Hemān bir görine ma'nā vü şüret

²⁷ Hevasının peşine düşen her kötü sarhoş kişi.

Hevâdan cân evini eyle hâlî
Ki gire otura yârûñ cemâli

Uyup ma'nâya şüretten geçersin
Cemâl-i yâre cân gözin açarsın

Ne yerde ister iseñ hâzır oldur
Ne yüzden gözler iseñ nâzır oldur

Bulunur her ne yerde istesen Hâk
Hemân sen şüreti ço ma'nâya baķ

Bizi sen iste bul firķat deminde
Fenâ şehrinde yoķluk 'âleminde

Bu bahrûñ hadd ü pâyânı yoķdur
Ki şıgmaz kûzeye imkânı yoķdur

Beyit:

Göñül gel vazgel sen bu beyândan
'Ayân eyle sözi küllü'l- lisândan

Şöyle şaķla sırr-ı 'aşķı tende cānuñ tuymasun
Belki adın ağzuña alma zebānuñ tuymasun

Ṭut ağzuñ epsem ol depretme dilüñ söyleme sırruñ
Rızâ-yı ehl-i dil küll-i zebândur bu zebândan geç

[8a]

sābıķu'z-zıkr olan luğazlarıñ şerh ü beyānı encām ü itmām bulup ve risāle-i sābıķa hengām-ı ihtitāma irüp tamām olduķda iki luğaz-ı be-nām daķı i'tizāz u ihtirām iderler bu fakīr 'arz-ı ruḥsār-ı dil-ārām ve dīde-i ferḥunde-fercām idicek anlarıñ daķı keşf-i niķāb ve ref'-i hicābınuñ iķdām-ı aķdāmları ihtimām olunup sevķ-ı kelām ve 'arz-ı merāmda cenāb-ı feyyāz-ı sābıķu'l-en'āmdan ilhām olunan ma'ānıñ

inzimāmıyla s̄abıku'z-zikre nizām virilüp mihr-i 'anber-i ĥitām ile ĥatm-ı kelām olındı.

1b nin sağ tarafında yer alan manzume²⁸

mefā'ılün mefā'ılün fe'ülün

Egerçi her ne var Hāḡ'dan 'aṭādur

Bire iki dimek külli ĥaṭādur

Taḡāzā eyledi bunca şuverler

Şübüt ger 'ubūr u ger edādur

Cemālūñ ortasıdır iki zülfe

Hāḡa artuḡ olur cümle Ĥudādur

Ĥamīr-tīynet ecsād-ı ādem

Demāine irmeyen andan cüdādur

Zelil oldı yaḡından 'Azāzīl

Raḡīme didigüm bu māsivādur

Zemīn ü āsmānı düzdi ḡoşdı

Semā' oynar 'aceb şayt u şadādur

Şehīd-i 'aşḡ olanlar vāşıl oldı

Şafa vü zevḡile şāhib-beḡādur

Ziyāsıdır o nūruñ vech-i insān

Zuhūr oldı şu kim ehl-i fenādur

²⁸ Derkenarlarda yazılan manzumeler asıl metinden bağımsız olduğundan bu şiirlere metnin sonunda yer verilmesi uygun görülmüştür.

Zuhûrî perdedür zâtına çünkim
‘Ayân olmak kıatı müşkil-güşâdur

1b'nin alt kısmında yer alan manzume:

mefâ‘ilün mefâ‘ilün fe‘ülün

Ġanîdür dū-cihānda sır bilenler

Fenā vü bâkî ol ehl-i vefâdur

Ķıyāmından kıyāmlar çün[ki] zâhir

Kafî dindârluĶ olmak hem cefâdur

Leţâfetde bu nefsüñ arı ħaĶdur

Meger bu sözi bilen Muştafâ'dur

Nice kim kıavî olur ismi ħulĶa

Velîler añladı bunı sezâdur

Hemân birdür şaĶın artuĶ dime sen

Yetişür kıa'imi derde devâdur

1b'nin üst kısmında bulunan mazume

mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün mefâ‘ilün

Olırsa devletüm hem-dem kıılursa tãli'üm yâri

Vişâle degşürem hicri baña ĦaĶ irgüre yâri

Hezârân dürlü şehvetden tãma' kes yâri isterseñ

Özinden örgedi yâri nażîr kim olmaya âri

Saña ol dost için düşmen cefâ itse taĥammül kııl

Gülün didârına 'aşık gerek ħoş göre her ħârı

Budur hālüm [ki] görürseñ eger zāhir eger bāṭın
Bizümle çün harīf olduñ gider hāṭırdan inkārı

Muḥabbet sözi cān içre ki cāndan daḥı nāzıkdür
Bulunmaz dünyāda maḥrem şaḥın fāş itme esrārı

‘Aceb ḥaddince Mevlānā sözi Türkīce nazm eyler
Kelāmından olur ma‘lüm kişinüñ kendi miḳdārı

2a'nın üst kısmında bulunan manzume:

fā‘ilātün fa‘ilātün fa‘ilün

Sırr-ı Sübhān’a mazharı insān imiş
İşbu sırrı bilmeyen ḥayvān imiş

Secde iden Ādeme oldu melek
Ḥaḳḳuñ emrin tutmayan şeyṭān imiş

Şūret-i Ādemde nūr-ı Aḥmedī
Añlamayan Bū-Cehīl Mervān imiş

Ḳudretinden düzdi naḳḳāş şūreti
Naḳş içinde sırr ile Yezdān imiş

Nāzır u manzūr odur kim muttaşıl
Görinen hem de gören ḥān imiş

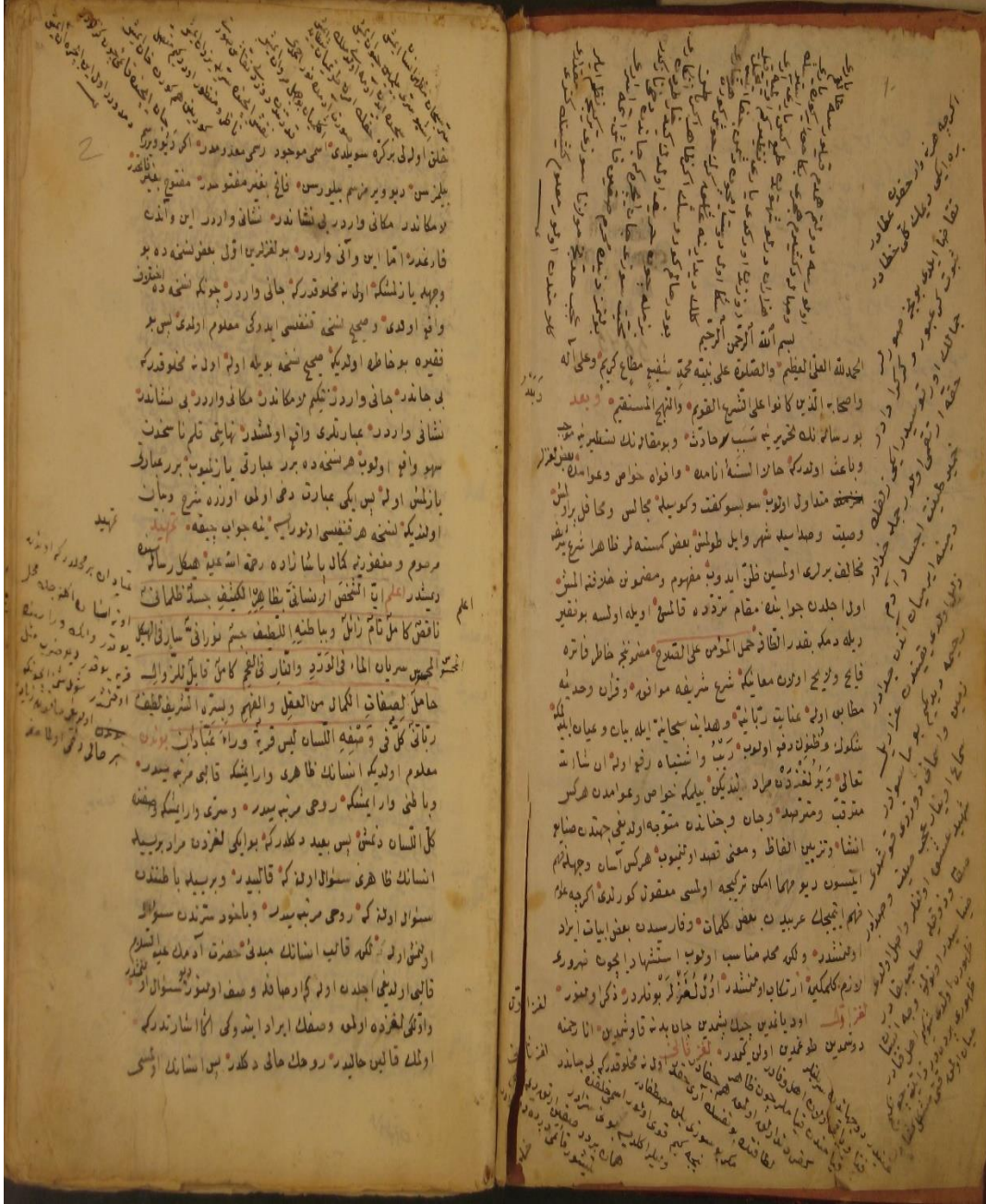
Cān içinde ḳā’imi çün görmeden
Dem durur ol in içre ān imiş

Kaynakça

- Akkuş, Metin. (1992), Metin Şerhi Geleneği Tarlan Mektebinden Haluk İpekten'e, *Yedi İklim*, 32 Kasım, s. 67–78.
- Ayar, Nurgül. (2011), *Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum 567'deki Lugaz Mecmuası (vr. 245-280 Metin-İnceleme)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Bilgin, Azmi. (2001), Eski Türk Edebiyatında Şerh, *Kayseri ve Yöresi Kültür Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, Bildiriler C I. s. 169-173.
- Bilkan, Ali Fuat. (2000), *Türk Edebiyatında Muamma*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Çapan, Pervin. (2005), 18. Yüzyıl Tezkirelerinde Örneklenen Mu'ammâ ve Lugazlar, *Osmanlı Araştırmaları*, 26, 205-222.
- Dağlar, Abdulkadir (2009), *Şem'î Şem'ullâh, Şerh-i Mesnevî (1. Cilt), (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Demirkazık, H. İbrahim. (2010), Mustafa Fennî'nin (öl.1745) Lugazlarının Özellikleri ve Divan'ında Olmayan Yedi Lugazının Tenkitli Metni, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 5, 35-80.
- Dilçin, Cem. (1983), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları, Ankara.
- Durmuş, İsmail. (2003), "Lugaz", *DİA*, C XXVII, İstanbul.
- Elçin, Şükrü. (1970), *Türk Bilmeceleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Gibb, E. J. W. (1943), *Osmanlı Şiiri Tarihi*, I/1, Burhaneddin Matbaası, İstanbul.
- Güneş, Bahadır. (2015), Bir Muamma ve Lugaz Metni Hakkında, *Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S 4/2 s. 526-545.
- Hamza, Adem. (2011), *Türk Edebiyatında El Yazması Bir Lûgaz ve Mu'ammâ Mecmuasının Transkripsiyonlu Olarak Latin Harflerine Çevrilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- İsmail Hakkı Bursevî, *Tasavvuf ve Lugaz Şerhleri*, İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Arşiv No: 45 Hk 5845/1.
- Karabey, Turgut. (1992), Metin Şerhi, *I. Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu*, Ankara.
- İsmail Hakkı Bursevî. (2013), *Şerh-i Rûmuzât-ı Hacı Bayram Veli, Çalab'ım Bir Şâr Yaratmış*, (haz.) Suat Ak, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul.
- Kılıç, Atabey. (2006), Altıparmak Mehmed Efendi'nin Şerh-i Telhîs-Miftâh'ında Şerh Metodu. *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, Kayseri.
- Kılıç, Atabey. (2018), Klâsik Türk Edebiyatında Şerh Geleneğine Dâir Notlar, *Injosos Al-Farabi International Journal On Social Sciences/ Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Volume 2/2.

- Kortantamer, Tunca. (1992), Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi, *I. Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu*;
- Kortantamer, Tunca. (1994), Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S VIII., s. 1-10.
- Levend, Âgâh Sırrı. (1984), *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Mehmed Ali Ayni. (2013), *İsmail Hakkı Bursevî*, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul.
- Mengi, Mine. (2006), Metin Çalışmaları Terimleri ve Bunlardan Biri: Metin Tahlili, *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, Kayseri.
- Olgun, Tahir. (1936). *Edebiyat Lügati*, Âsâr-ı İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul.
- Öztoprak, Nihat. (2007), “Himmat-zâde Abdî'nin Divân-ı Lugazı”, *Essays in Memory of Hazel E. Heughan, Edinburgh: Hazel E. Heughan Educational Trust Publication*, s. 145–177.
- Pala, İskender. (2015), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul.
- Saraç, M. A. Yekta. (2007), *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, 3F Yayınevi, İstanbul.
- Tanyıldız, Ahmet. (2007), Şem'î, Ankaravî ve Bursevî Şerhleri ve Mesnevî'nin İlk 18 Beytini Yorumlama Yöntemleri, *Marife*, S 3, s.123-146.
- Tarlan, Ali Nihat. (1981), *Edebiyat Meseleleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- Taştan, Ahmet. (1999), *İsmail Hakkı Bursevî ve Edebî Şerhleri*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Topal, Ahmet. (2016), İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerh-i Kelâm-ı Şeyh Sadî Adlı Risalesi, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDE)*, ÖS-III, s. 193-218.
- Uzun, Mustafa. (2003), “Lugaz”, *DİA*, C XXVII, İstanbul.
- Yurtsever, Murat. (1990), *İsmail Hakkı Divanı*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.

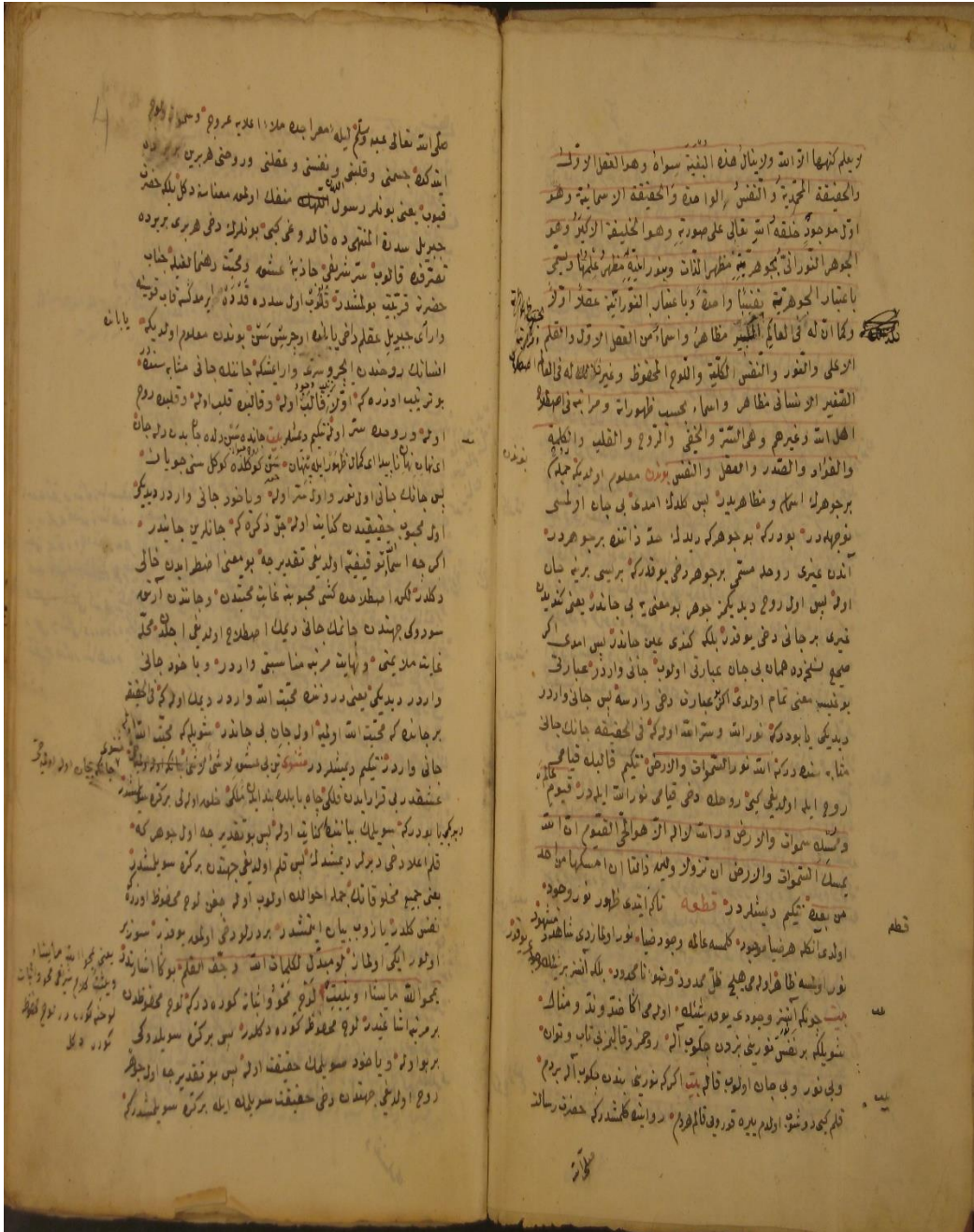
Ekler



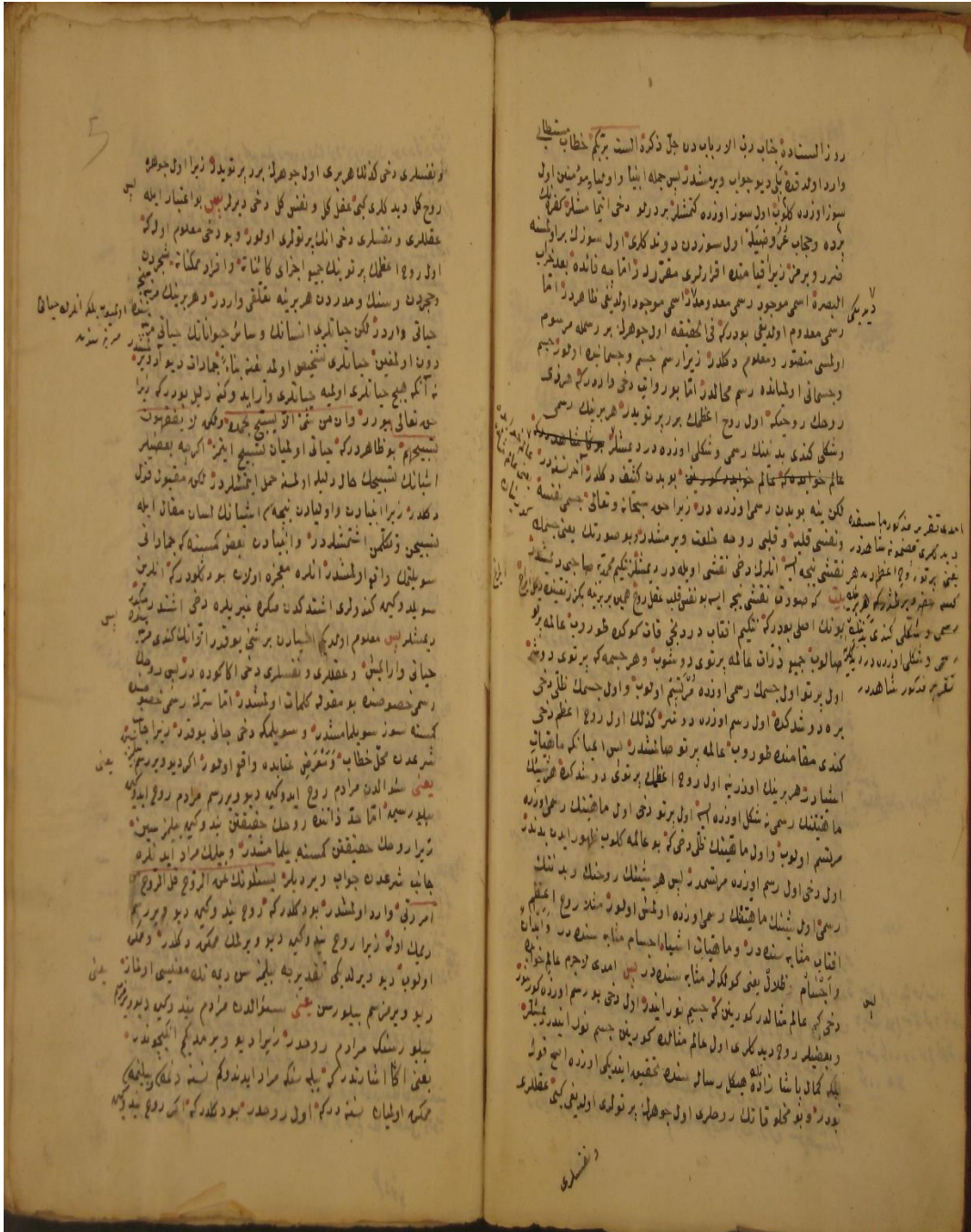
1b-2a



2b-3a



3b-4a

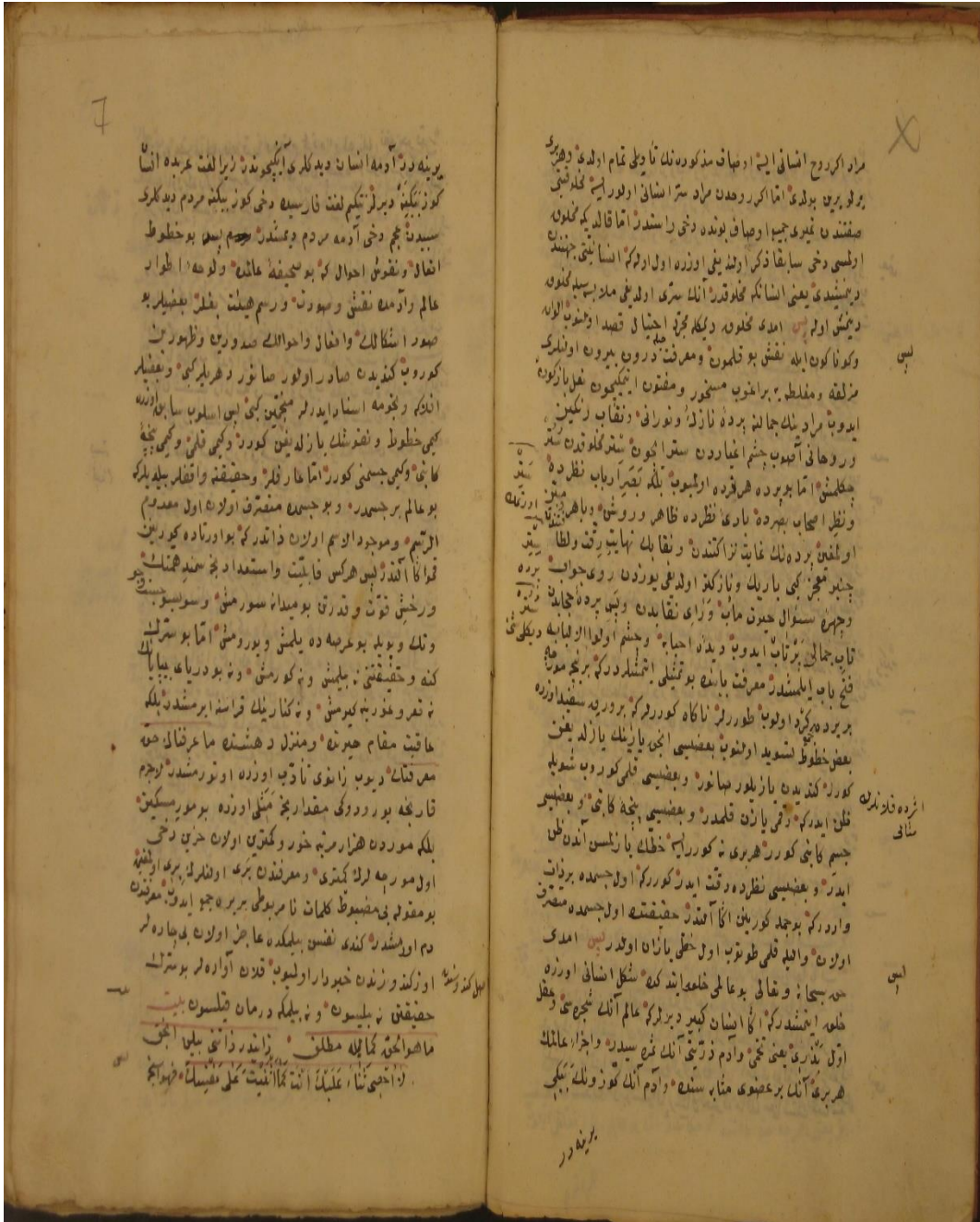


4b-5a

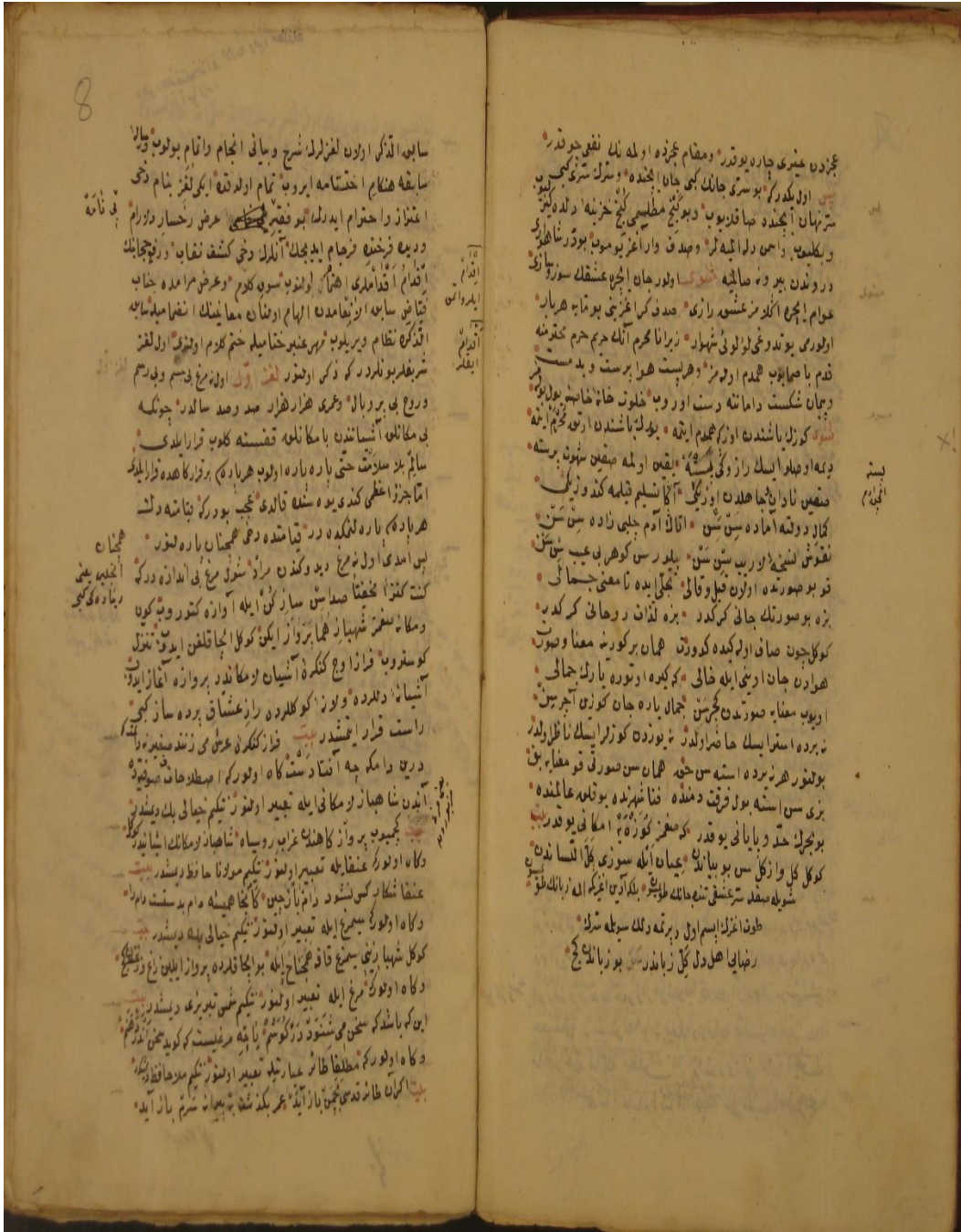
5b-



5b-6a



6b-7a



7b-8a